

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Факультет філології та журналістики
Кафедра історії та культури української мови

Нестерчук О. Г.

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

Спеціальність 035 «Філологія»

**Освітньо-професійна програма «Українська мова та література. Світова
література»**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Луцьк – 2023

УДК 811.161.1'28(07)

Н 56

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Протокол № 8 від 26 квітня 2023 р.)

Рецензенти:

Костусян Н. М. – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Нестерчук О. Г.

Н-56 Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів факультету філології та журналістики спеціальності 035 «Філологія». Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2023 79 с.

У навчальному посібнику кожен тему представлено окремим заняттям відповідно до програми навчального курсу «Українська діалектологія». До матеріалу запропоновано теоретичний матеріал та план практичних занять, питання для самоконтролю. Дібраний матеріал, ілюстровано діалектними текстами, реченнями, окремими словами, що записані від респондентів певної говірки фонетичною транскрипцією. Структура практичних занять включає крім теоретичної частини, практичну – виконання письмових та усних вправ, опитування, роботи з лексикографічними джерелами, презентацій, інтерактивного спілкування, дискусій, що допомагає засвоїти знання про фонетичну транскрипцію, визначити фонетичні, лексичні, морфологічні, словотвірні та інші відмінності від літературної мови. Приклади включають зразки українських говірок усіх наріч української мови, взяті зі збірників та експедиційних записів, які репрезентують усі говори нашої мови. Здобувачам освіти запропоновано словник діалектологічних термінів; рекомендований список літератури, лінгвістичних атласів, діалектних словників; вміщено карту говорів української мови.

Для здобувачів освітніх програм «Українська мова та література. Світова література» (спеціальності 035 Філологія), а також для всіх, хто цікавиться народною мовою.

УДК 811.161.1'28(07)

© Нестерчук О. Г., 2023

© Волинський національний
університету імені Лесі Українки, 2023

ЗМІСТ

Передмова	3
Змістовий модуль 1. Фонетика і морфологія говірок.....	5
Лекція 1. Діалектні відмінності національної мови.....	5
Лекція 2. Наріччя і говори української мови.....	10
Лекція 3. Соціальні діалекти	23
Лекція 3. Вокалізм говірок	31
Лекція 4. Консонантизм діалектної мови	38
Лекція 5. Словотвір українських говірок. Діалектний наголос	53
Лекція 6. Морфологічні особливості українських говірок	65
Змістовий модуль 2. Лексика і синтаксис говірок	79
Лекція 8. Синтаксичні особливості діалектної мови	79
Лекція 9. Лексика українських говорів	92
Лекція 10. Діалектна фразеологія.....	99
Лекція 11. Навчання учнів літературної мови в говірковому оточенні (для спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література)).....	104
Лекція 12. Українська діалектографія і текстологія	110
Лекція 13. Лінгвістична географія	115
Лекція 14. Українська мова поза межами України	119
Питання для самостійного опрацювання	126
Підсумкові контрольні питання	127
Список використаної літератури	128

Передмова

Пропонований навчальний посібник з курсу «Українська діалектологія» укладений згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Розрахований на здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальностей 035 Філологія.

Структурні частини посібника відображають зміст навчальної програми, де вміщено, завдання для самостійної роботи, перелік питань до заліку. Згідно з освітньо-професійною програмою загальний обсяг курсу – 90 год., формою підсумкового контролю знань є залік.

Лекційні матеріали базуються на підручниках С. Бевзенка «Українська діалектологія», Ф. Жилка «Нариси з діалектології української мови», Г. Аркушина «Західнополіська діалектологія». Лекційний матеріал та практичні заняття представлено окремо, що зручно для здобувачів. До матеріалу запропоновано план занять, питання для самоконтролю. Дібраний матеріал ілюстровано діалектними текстами, реченнями, окремими словами, що записані від респондентів певної говірки за допомогою фонетичної транскрипції. Серед прикладів зразки говірок усіх наріч української мови, взяті зі збірників та експедиційних записів. Уміщено багато матеріалу з окраїнних говірок, зокрема підляських.

Здобувачам освіти запропоновано словник діалектологічних термінів та рекомендований список літератури, а також покликання на лінгвістичні атласи і діалектні словники; уміщено карту говорів української мови.

Теоретичний та практичний матеріали спрямовані на одержання знань про наріччя, говори та місцеві різновиди української мови. Здобувачі освіти, які у майбутньому будуть філологами, спеціалістами-словесниками, розширять знання про різні форми існування мови – діалектну і літературну. Крім того, вчителям-словесникам, працюючи в умовах говіркового оточення, потрібно досконало знати особливості місцевого говору та порівнювати їх з літературною мовою. Кожному вчителю для покращення культури усної та писемної мови учнів та уникнення орфографічних, орфоепічних і інших помилок, спричинених місцевими говірками, необхідні знання з діалектології, а також уміти пояснити норми сучасної української літературної мови.

Навчальний посібник розрахований не тільки для здобувачів-філологів під час засвоєння курсу «Українська діалектологія» чи при написанні курсових і магістерських робіт та наукових статей, а й також стане в нагоді усім, хто цікавиться народною мовою.

ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ФОНЕТИКА І МОРФОЛОГІЯ ГОВІРОК

Лекція 1. ДІАЛЕКТНІ ВІДМІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

1. Причини існування діалектних відмінностей.

Основні риси української мови

Основою сучасної літературної мови стали середньонадніпрянські говірки, зокрема полтавські, які використав у своїх творах зачинатель нової української літературної мови І. Котляревський.

Виникнення діалектних відмінностей, на думку А. Залеського, це результат пересічення дії різних чинників, насамперед:

1) внутрішньомовні, які спричинені самою будовою діалекту (зредуковані у слабкій позиції зникли, передавши силу голосним повного творення): *столь* – *стоол* – *стуол* – *стуил* – *стуіл* – *стул*, *ст'іл*;

2) зовнішньомовні, які спричинені контактами різних діалектів і мов: польські слова (*ц'оця*, *пйец*, *коб'іта*, *зац'єнти*); німецькі слова (*мут'єрка*, *пфл'анец*, *ф'айний*); російські (*отв'єрка*, *т'ормоз*, *ск'орост'*, *в'одка*, *бут'ілка*);

3) позамовних, тобто впливами суспільно-економічного та політичного характеру, адже кожна держава нав'язувала свою мову (грошові одиниці: *рубл'*, *грош*, *зл'оти*; адміністративні поділи: *войев'одство*, *гм'іна*, *губ'єрн'ія*, *уй'єзд*, *в'олост'*);

4) етнографізми, тобто назви реалій, звичаїв, які побутують на обмеженій території: *полонина*, *ч'єрес* (широкий пояс у гуцулів), *арк'ан* (танець у гуцулів), *мамаліга*, *бр'інза* (гуцульські страви).

Крім цього Я. Рудницький виділяє ще такі чинники:

1) природно-географічні чинники, які мали вплив на зрізничкування мови (карпатські *закутини*, поліські *багна* і та ін.);

2) релігійні та економічно-політичні умови;

3) гін до наслідування (вважається щось за краще, доцільніше, тому його наслідують).

Можна ще виділити іншу причину – різна мотивація, що лягла в основу найменування реалії: *ж'алива* 'кропива', *треп'єта* 'осика', *хл'апавка* 'дощ із снігом'.

Отже, діалектологія (від грец. *діалектос* – розмова, говір, *логос* – слово, вчення) – це галузь мовознавства, що вивчає територіальні діалекти та говірки.

Синонімом терміну *діалектологія* є *говіркознавство*, але іншомовний термін набув значного поширення, тому вживаний у багатьох мовах [Лизанець 2003, 247].

2. Поняття про діалектне явище.

Говірка, говір, наріччя

Говірка – це найдрібніша діалектна одиниця, що охоплює звичайно мовлення одного або кількох цілком однотипних з мовного погляду населених пунктів, між якими немає будь-яких виражених мовних відмінностей.

Конкретної кількості українських говірок ніде не зафіксовано. Оскільки потрібно тоді досліджувати говірку кожного населеного пункту та порівняти із говіркою жителів сусідніх сіл чи ідентичне мовлення на всіх мовних рівнях.

На території говірки можуть бути різні *ідіолекти* (мови окремих осіб або родин), але вони не утворюють ареалів структурних елементів говірки.

Говір, або діалект, – це група однотипних говірок, що споріднені між собою специфічними мовними ознаками, якими вони більш-менш відчутно відрізняються від інших груп говірок.

Діалектологи виділяють 15 говорів (діалектів) в Україні.

Ареал – територія поширення мовного явища.

Наріччя – найбільша діалектна одиниця, до складу якої входять однотипні говори цієї мови, що мають цілий ряд спільних мовних рис, якими вони виразно відрізняються від інших наріч цієї самої мови.

Українська мова має три наріччя: південно-східне, південно-західне, північне (розгляд карти-схеми з поясненням).

3. Джерела вивчення діалектизмів

1. Основним джерелом вивчення місцевих говорів є зафіксована певним чином жива усна розмовна мова в усій її діалектній розмаїтості.

2. За допомогою програми-питальника можна фіксувати говіркові слова за спеціально складеною анкетною.

3. Матеріали діалектологічних досліджень, до яких додані зразки зв'язного мовлення, словники місцевих слів і т.д.

4. Етнографічні записи (записи, в яких викладено побут, звичаї, традиції різних діалектів українців).

5. Фольклорні матеріали (пісні, легенди, притчі).

4. Методи збирання діалектного матеріалу.

Методи діалектологічних досліджень

Анкетний метод: спеціально опрацьовані діалектологічні програми або анкети (питальники) розсилаються на місця кореспондентам (учителям, студентам-заочникам), які заповнюють їх згідно з інструкцією.

Експедиційний метод (або польовий): експедиція зі спеціально підготовлених людей, які роблять записи за складеною програмою у наперед визначених населених пунктах (напр., краєзнавча (діалектологічна) практика у ВНУ ім. Лесі Українки).

Методи діалектологічних досліджень:

1) описова (статична, синхронна) діалектологія вивчає місцеві говори певної мови в якомусь одному хронологічному зрізі (в один період, сучасником якого є дослідник [Аркушин 2022]);

- 2) історична (діахронна) діалектологія вивчає розвиток діалектної мови і місцевих говірок протягом певного історичного періоду ([Мойсієнко 2006]);
- 3) описовим (монографічним) методом описують характерні особливості певної говірки чи говору в порівнянні з літературною мовою. У працях з діалектології часто переплітаються синхронний і діахронний аспекти [Говірка 2003–2005];
- 4) Лінгвістичне картографування [Чирук 2010];
- 5) Діалектні словники [Лисенко 1974; Куриленко 1991].

6. Досягнення сучасної української діалектології. завдання, які стоять перед українськими діалектологами

Завдання діалектології – вивчення і дослідження закономірностей живої народної мови в усій розмаїтості її місцевих діалектів і говірок, а також географічне поширення говіркових явищ, окреслення і виділення певних діалектних одиниць у їх системі тощо.

Отже, діалектологія займається визначенням і описом територіальних діалектів. Правда, виділяють соціальну діалектологію, яка вивчає мовленнєві утворення соціального плану, умовні говірки певних груп людей, об'єднані професією чи видом занять.

Розрізняють *описову* (статичну, синхронну) та *історичну* (діахронну) діалектологію.

Описова діалектологія займається вивченням будь-якого рівня місцевих діалектів певної мови в якомусь одному хронологічному зрізі сучасного дослідницького періоду [Аркушин 2004].

Різновид діалектології, що вивчає народну мову в змінності її говіркових форм, тобто досліджує територіальні утворення у часовому ракурсі, називається **історичною** діалектологією [Шевельов 2002].

7. Нульові діалектизми

Нульові діалектизми – це елементи системи літературної мови, що відсутні в системі досліджуваної говірки. Таким нульовим діалектизмом в західнополіських говірках є літературна назва проміння (сонця), що у говірках відсутнє. Тому літературний вислів *сón'ачне пром'ін':а засл'інл'ує óч'і* може бути передане реченням *сónце сл'їпит' óч'і*. Західнополіський нульовий діалектизм зі значенням 'ніжка качана капусти' у середньо- та східнополіських говірках має відповідники: *хрaп, хрáпа, хрaпáн, сторчáн*. На позначення 'серця, легені, горлянка і печінка' (разом) у середньо- та східнополіських говірках – *журавéл', гусáк, кл'уч*.

Нульовий діалектизм у східнополіських говірках – це відсутність спеціальних слів для повертання коней праворуч та ліворуч. У західно- та середньополіських говірках використовують команди: *соб, ксо, к sóб'і, цóб'і, цабé*.

8. Етнографізми. Народна етимологія

Серед української мови освічених верств населення вирізняють деякі невеликі своєрідності, чи відхилення, приналежні до певних теренів, що скупчуються довкруги більших міст і зв'язані спільним культурним розвитком. Такі незначні відхилення від спільної літературної мови, зв'язані з містами, називаються **локалізмами** або провінціалізмами. Порівняймо, в галицьких містах: *бу́ло, ка́жу, ро́бл'у*, на Рівненщині: *було́, кажу́, робл'у́*.

Етнографізми – це слова, що називають реалії, рельєф, звичаї, які відсутні в інших регіонах. Наприклад, *кинта́р* – кожушок без рукавів, *брінза* – сир з овечого молока. Існував вид гри в Галичині та Закарпатті біля мерця: *гру́шка, лубо́к, дупа́к, кова́л'*.

Народна етимологія – помилкове пояснення походження слова та його значення на основі подібності звучання незвичної лексеми (переважно запозиченої) із відомим словом рідної мови: *окові́та* – aqua vita (жива вода), *випропа́н* – аероплан, *од'ага́ло* – одіяло.

Так часто пояснюють і походження назв населених пунктів, наприклад: Холопичі (Волинська область) походить не від *холоп* 'підневільна людина', а від словосполучення 'голі п'єчі'.

Отож наші говірки багаті на такі незвичні слова.

ЛЕКЦІЯ 2. НАРІЧЧЯ І ГОВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

План

1. До питання про діалектне членування української мови.
2. Українські наріччя.
3. Говори південно-східного наріччя.
4. Говори північного наріччя.
5. Говори південно-західного наріччя.

1. До питання діалектного членування української мови

Кожна національна мова має діалектні відмінності.

Найґрунтовнішим у ХІХ ст. дослідженням, присвяченим діалектному членуванню української мови, є праця Костянтина Петровича Михальчука «Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчїями Галичины», написана в 1871 р., надрукована 1872 р. [Михальчук 1872]. Мовознавець розрізняв три наріччя: українське (з північноукраїнським, середньоукраїнським, південноукраїнськими піднаріччями), поліське (з підляськими, чорноруськими, або заблудівським, поліським і сіверським піднаріччями) і русинське (з подільсько-волинським, галицьким і карпатським піднаріччями). Потім К. Михальчук прийняв поділ української мови, запропонований О. Соболевським, на два наріччя. Олексій Іванович Соболевський у праці «Нарис російської діалектології» 1892 р. українські говори поділяв на два наріччя:

північне (північно-руське) і південне (південно-малоруське або українсько-галицьке). До північного наріччя автор відносив і частину закарпатського говору [https://shron1.chtyvo.org.ua/Moskalenko_AA/Narys_istorii_ukrainskoi_dialektolohi_i_radianskyi_period.pdf?PHPSESSID=hvrbtm1punaij9d33v6s4caar4].

А. Кримський в «Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і семінарій Наддніпрянщини» 1907 р. говори української мови поділяв на східне (східно-малоруське) і західне (західно-малоруське) наріччя.

В. Гонцов у праці «Діалектологічна класифікація українських говорів» 1923 р. і на доданій до неї карті за фонетичними і морфологічними ознаками виділяє північне і південне наріччя.

А. Москаленко в посібнику «Конспект лекцій з української діалектології» 1940 р. відстоює угруповання українських говорів К. Михальчука на три наріччя – північне, південно-західне і південно-східне [Москаленко 1962].

У «Програмі з української діалектології для університетів і факультетів мови й літератури педагогічних інститутів» М. Наконечний 1941 р. виділяє північне, південно-західне і південно-східне [Наконечний 1941].

У «Нарисах з діалектології української мови» 1966 р. Ф. Жилко поділяє говори на три наріччя: північне, південно-західне і південно-східне, що відображені на вміщеній карті [Жилко, 1966].

С. Бевзенко у вузівських посібниках «Діалектні групи і говори української мови» 1975 р. та «Українська діалектологія» 1980 р. [Бевзенко 1980] виділяє три наріччя: поліське або північноукраїнське, південно-західне і південно-східне.

Отже, в сучасній діалектології загальноприйнятим є поділ говорів української мови на три наріччя – північне, південно-західне, південно-східне.

2. Українські наріччя

В українській мові виділяємо три наріччя: північне, південно-західне, південно-східне.

Північне наріччя української мови межує на півночі з білоруською мовою, на сході з російською, на заході – з польською.

Діалектні явища, якими розмежовують північне наріччя від південного, такі (першими подаються риси північного наріччя): *дiрка* – *д'iрка*; *осен'* – *ос'ин'*, *попел* – *поп'іл*; *йáблоко* – *йáблуко*; *п'їду* – *п'іду*; *ц'іловáти* – *ц'ілувáти*; *кон'у* – *конéв'и*, *з йéйу* – *з нéйу*; *багáтейе* – *багáте*; *мóгилки* – *кладовiшче*, *орéл'а* – *гóйдалка*, *вéл'ми* – *дúже*.

Південно-західне наріччя української мови на півдні межує з молдавською, румунською і угорською мовами, на заході – із словацькою і польською.

Діалектні явища (першими подаються південно-західні): *свáд'ба* – *свáйба* і *свáл'ба*, *стiрта* – *скiрта*, *кропiва* – *кропivá*, *йiдén* і *йедén* – *один*, *р'iшча* – *хмиз*, *знáйе* – *зна*, *грúба* – *ваг'iтна*, *колисáти* – *колихáти*.

3. Говори південно-східного наріччя.

Південно-східне наріччя територіально найбільше.

Середньонадніпрянський говір південно-східного наріччя охоплює Полтавську і майже всю Черкаську області, південні райони Київської, південно-західні райони Сумської, північні райони Кіровоградської і північно-західні райони Дніпропетровської областей.

Своєрідні особливості середньонадніпрянського говору: м'якість приголосного [ш'] перед [а], що походить з носового [е] (*лош'а*); перехід у деяких говірках [е] в [а] (*залéний, насé, тапéр*); лексичні діалектизми: *пов'ітка* 'приміщення для свійських тварин', *чушка* 'очіпок', *вів'ід* 'димар', *с'і-с'і* 'вигук, яким кличуть овець', *маслák* 'костомаха'.

Слобожанський говір займає територію Харківської і більшої північної частини Луганської, північних районів Дніпропетровської і Донецької областей.

До особливостей слобожанського говору належать: майже послідовне вживання дієслівних форм 1-ої особи однини типу *нос'у, сид'у, свист'у*; давальний відмінок множини іменників II відміни має закінчення **-ім** (*кón'ім*), прийменник *бл'а* 'для'; лексичні діалектизми: *кобушка* 'глечик', *накідка* 'скатертина', *муравйá* 'мурашки', *лáманка* 'терниця'.

Степовий говір південно-східного наріччя за територією серед усіх говорів української мови найбільший. До особливостей степового говору відносяться: вживання [і] на місці [а] в слові *колóд'із'*; часті випадки відсутності чергування приголосних (*на дорóг'і, в рук'і*); інфінітив на **-ть** (*ходíт', робíт'*); переважне вживання дієслівних форм типу: *сид'у, св'іт'у, нос'у*; вживання форм на **-ють** (*ход'ут', нос'ут', лóмл'ут'*); лексичні діалектизми: *красу́йец'а* 'цвіте жито', *косовіц'а* 'жнива', *гічка* 'картоплиння'.

3. Говори північного наріччя

Північне наріччя поділяється на три говори: східнополіський, середньополіський і західнополіський. Східнополіські і середньополіські говори, хоч і відрізняються, загалом протиставлені західнополіському говору, в якому дуже поширені риси говорів південно-західного наріччя.

Східнополіський говір. Найбільша кількість дифтонгів на місці давніх наголошених голосних [о], [е] в новозакритих складах; вимова ненаголошеного [о] як [у] (*укр'ín, усл'ín*) і як [а]; початкове [і] в словах *ігóлка, ігрáт'*, протиставний [і] (*іл':у, ігруша*); протетичний [й] (*йу́лиц'а*); наказовий спосіб (*ход'óm, берóm, несóm*); прийменник **са** (*са мно́йу*). Лексичні діалектизми: *к'ік'і* 'кукурудза'; *га́йстер* 'лелека', *ка́йстра* 'торба годувати коней', *пу́га* 'батіг', *бóвдур* 'димар', *гроб* 'труна'.

Середньополіський говір. До його специфічних особливостей належать такі риси: тверда вимова губних перед голосними, що походить з ʒ: *свит, смих, сват* 'свят'; твердість закінчень у дієсловах: *ходит, носит*; [й] в дієсловах: *любйу*,

л'убйат; відсутність чергування; *ход'у, сид'у, свист'у*; частка **-са**: *порадивса, смийалиса*.

Західнополіський говір. У цих говірках поєднуються особливості північного наріччя з рисами південно-західних говорів.

До його специфічних особливостей належать такі риси: давній [ɸ] у наголошеній чи ненаголошеній позиції переходить в [i] (*сн'іг, с'іно, л'іс*), хоча у говірках може бути [и] (*сіно, мишók*); до етимологічного [o] в новозакритих складах під наголосом виступає монофтонги [y], [и], [i] (*кун', вул, кин', вил, к'ін', в'іл*), звукосполюки [к'і], [г'і], [х'і] поряд з [ки], [ги], [хи] (*рок'і, мурах'і, нóg'і*), приставні [в], [г] (*гувéс, гóко, вúсил'ница*).

4. Говори південно-західного наріччя

Південно-західні говори української мови характеризуються великою строкатістю. Ця строкатість зумовлена передусім етнічними чинниками. Мова давніх східнослов'янських племен волинян, уличів, тиверців і білих хорватів, яким відповідає населення південно-західної України, найправдоподібніше характеризувалися певними відмінностями.

У волинсько-подільська групі виділяють два говори

У волинському говорі виділяються північноволинські і південноволинські говірки, умовно цю межу проводять по лінії Горохів – Шепетівка – Бердичів. Приблизно по течії р. Стир волинській говір поділяється на західноволинські і східноволинські говірки.

Подільський говір характеризується такими рисами: вставний [л] замість [й] після губних: *здорóвл'а, рíбл'ачи́* і вставний [мн'] у словах: *м'н'áсо, т'íмн'а*; **мн** замість **вн**: *рíмний*; твердий [т] в дієсловах: *хóдит, нóсит*. Орудний відмінок іменників середнього роду: *зіл'ом, клóчом, тел'óm*. Орудний відмінок іменників третьої відміни: *сól'ойу, нóчойу*; усічені закінчення іменників на **ті**: *гáрн'і хáт'і*; відсутність чергувань у дієсловах: *хóд'у, вóз'у, свíст'у, прóс'у*.

Галицько-буковинська група говорів

Наддністрянський говір займає територію центральної частини Львівської, південну частину Тернопільської і північну частину Івано-Франківської областей.

Наддністрянському говору характерні такі риси: перехід ненаголошеного [o] в [y] (*гулува́, рубі́ти*); м'яка, майже шепелява вимова приголосних [з'], [с'], [ц'], [з'] (*ц'в'іт, с"л'іній, з"іл'е*) так позначають надмірну м'якість; приставний [в] (*вóстрий, вóзеро, вур'іх*); пом'якшення [к], [х], перед [е] (*к'édити, х'étrий*); *вóл'с'ко, в'їс'ко*; кінцевий твердий [т] в дієсловах (*седі́т, лежі́т*); лексеми: *молóчник 'глечик', р'із'е 'хмиз', краду́йемци 'крадькома'*.

Покутсько-буковинський говір характерні такі риси: твердість [с] у кінці займенників, прислівників, часток: *хтос, шос, йакéс, коліс*; м'яка вимова шиплячих: *ж'éба, ш'о, плач'*; м'який [р']: *в'івчáр', мóр'е*; наявність дієслівних

форм: *хóд'у, нóс'у, вóд'у*; лексичні діалектизми: *бац'ул* 'торба', *йóйлик* 'дитина'; *пáзити* 'стерегти', *весéлик* 'лелека', *м'ухариці* 'мурашки'.

Гуцульський говір характерні такі риси: перехід [а] в [е] після [й]: *йек, йéма, йегн'é, стойéти*; вимова наголошеного [и] як [е]: *вéd'іти, жéто, возéв*; збереження давньої м'якої вимови шиплячих: *ч'óму, ш'о, вóж'у*; збереження м'якості [р']: *вер'х, косáр', зор'é*.

Надсянський говір один з найменших говорів української мови (Яворівський, Мостиський і Старосамбірський райони Львівської області). Він характеризується такими рисами: наявність давнього [ы]: *сын, сыр, рыба*; у частині говірок перехід [е] в [а]: *б'іраза, жабра́к, ша́стиї*; в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *водóм, за тобóм, дóбром* 'добрим'; лексеми: *кабл'ук* 'обід', *халу́па* 'хата', *крéхкайт'* 'про жаб'.

Карпатська група говорів

Карпатська група говорів виділяється майже всіма дослідниками. Для неї характерні архаїчні риси, відсутні в інших південно-західних говорах.

Бойківський говір. До загальних особливостей бойківського говору належать: збереження давньої м'якості шиплячих: *пи'онó, ж'áба*; перехід [л] в [ў]: *гор'і́ука, ст'і́ў, орéў, в'і́ў*; перехід [л'н] у [нн]: *мéнник* 'мельник'.

Закарпатський говір. Виділяється смуга північнозакарпатських або верховинських говірок. Закарпатський говір характеризується такими рисами: наявність звука, середнього між [у] та [і] (ў переднього ряду; і лабіалізований): *нўс*; вживання [у] замість [и] в дієслівних префіксах: *в'утрати, в'упити*.

Лемківський говір. Особливість лемківського говору полягає в тому, що в ньому відчутно виражений вплив словацької і польської мов. Характерні ще такі риси: збереження давнього [е] після шиплячих у новозакритих складах: *шест', шчétка*; оглушення дзвінких приголосних у кінці слів: *дуп, жолут, р'іх*; твердість [ц]: *хло́пец, вулицá, тёрница*; ствердіння інших давніх м'яких приголосних у кінці слів: *к'ін, смерт, п'іат, кам'ін*; твердість суфіксальних приголосних [с], [ц]: *ру́ский, бага́цкиї*; орудний відмінок однини: *ру́ком, в то́бом; тот* 'цей', *то́та* 'ця', майбутній час – *б'уду хóдив і хóдил*.

ЛЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ

План

1. "Таємні" слова в дитячому мовленні.
2. Професіоналізми.
3. Жаргон.
4. Арго

Соціальні діалекти мають в основному відмінності у лексиці і фразеології, фонетична, морфологічна та синтаксична системи копіюють народну мову.

До соціальних діалектів належать **вікові відмінності мовлення** (*nána* 'хліб', *л'ал'а*, *бека*, *с'іка* 'світло', *кне-кне* 'машина', *спátки*, *спатус'і*, *спáтон'ки*), **професіоналізми**, **жаргон** та **арго**.

1. Таємні слова у дитячому мовленні

Діти часто зашифровують мову, особливо, коли посваряться. До слів длабляють додаткові склади, щоб не можна було їх зрозуміти.

Ще змалку у дітей потяг творити якісь нові слова, засекречувати своє мовлення, щоб інші не розуміли, порівняйте:

1. *Рáзи*, *двáзи*, *трíзи*, *рíзи*, *пйáта*, *шóста*, *с'óма*, *вóс'ма*, *дивйáта*.

2. Професіоналізми

Професіоналізми – слова, вживані представниками певної професії, які можуть мати інше значення, ніж у літературній мові. Деякі лексеми зрозумілі усім носіям мови (порівняймо з мовлення водіїв: *бóбик*, *бублик*, *дв'ірнік*, *гума*). Однак частіше до професіоналізмів відносять слова і вислови, уживані в певному професійному середовищі з метою детальнішого членування дійсності в сфері спеціальних інтересів.

Жаргон. (французьке *jargon*, первісно – пташина мова, цвірінкання, незрозуміла мова) – один із видів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови.

На відміну від територіальних діалектів, жаргонна лексика не має своєї власної фонетичної та граматичної системи. Лексичний склад найрізноманітніший: змінені загальноновживані слова: *трáл'ік*, *фóт'ік*, *в'él'ік*, *тél'ік*, *нóут*, *énка*; слова зі зміненою семантикою: *náра* 'спарені два уроки', *фанéра*, *попрошáйка* 'кондуктор', *шеф* 'директор школи', *шефін'а* 'керівник наукової роботи', *прéдки* 'батьки', *спиногрíз* 'дитина', *капéц'*, *шпóри*, *бóмби*, *тáчка*, *колéса*, *кампóт*; запозичені слова з різних мов: а) з німецької: *цвáйка*, *ніхт*, *ферштéйн*; б) з англійської: *мáзе*, *фáзе*, *ай ла вйу*; в) з французької: *л'а мур*, *шерше л'а фам*; г) з російської: *обшчáга*, *носк'і*, *карóч'е*, *харашó*, *прив'ét*, *обламáвс'а*; спеціально створені слова чи фразеологізми: *бухáти*, *хáвчик*, *л'ітробóл*, *по-л'убóму*, *сто пудóв*, *на хал'áву*.

Сленг. В українській мові **сленг** визначають, як:

1. Розмовний варіант професіонального мовлення; жаргон.
2. Жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення [СУМ ІХ. 1978, 350].

Масько у статті «Український сленг та міжмовна інтерференція» [Масько 2003, 34 – 39] подає такі визначення:

- 1) тип мовлення, що передбачає інтенсивне використання лексики та фразеології, яка побутує у мові представників певної соціальної чи професійної

групи: *дѐмбел* 'солдат строкової служби, що підлягає демобілізації', *салáга* 'новачок', *пáйка* 'пайок', *шугáти* 'примусово виконувати команди та накази' (сленг військовослужбовців);

2) вульгарно забарвлені перифрази, що їх використовують представники соціальних низів або неформальних груп суспільства: *бенц* 'бійка', *бухлó* 'алкогольні напої', *жувáло* 'рот', *копíто* 'нога', *лáжа* 'нісенітниця, помилка', *фáри* 'очі', *шиз* 'дивак';

3) іншомовні слова, які дублюють українські назви і залишаються на периферії лексичної системи: *кеш* (англ. cash = готівка), *мані* (англ. money = гроші), *мен* (англ. man = чоловік, людина), *стр'ит* (англ. street = вулиця), *френд* (англ. friend = друг).

4) слова-новотвори або наявні у мові лексичні одиниці, що набули нових значень: *в'ідривáтис* 'відпочивати', *кайф* 'задоволення', *капúста* 'гроші', *керосíн* 'горілка', *ковбáситис* 'розважатись', *колихáти* 'хвилювати', *тáчка* 'автомобіль', *чáйник* 'невіглас'.

Арго (з французької *argot* – аргон, первісно – жебрацтво) – один із різновидів соціальних діалектів, штучно створена говірка якої-небудь вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх. Найчастіше це мова декласованих та антисоціальних елементів (зłodіїв, в'язнів, жебраків, бомжів, картярів-шулерів, рекетирів).

Причини створення арго: засекретити своє мовлення, зберегти свої професійні таємниці, відмежуватися від «чужих». Виникнення арго пов'язують ще з тим періодом феодалізму, коли існували замкнені корпорації ремісників, бродячих торговців, жебраків та інших.

Арго кожухарів побутувало у Новій Вижві (Старовижівський, тепер Ковельський р-н Волинської обл.). Жінки в селі виконували всю роботу: орали, косили, сіяли, а чоловіки з осені їздили по селах, купляли овець, вичиняли шкури та кроїли. У складчину купляли німецьку машину Zinger, наймали хату з одною кімнатою, де піч, стіл, ліжка. У хату заходили діти, а щоб не зрозуміли, що говорять і не передавали це батькам, то видумували слова.

ЛЕКЦІЯ 4. ВОКАЛІЗМ ГОВІРОК

План

1. Поняття фонему в українській діалектології.
2. Склад вокалізму української діалектної мови.
3. Частотність уживання голосних фонем.
4. Рефлекси давніх голосних.

1. Поняття фонему в українській діалектології

Фонема – це узагальнений звуковий тип мови, що охоплює усі випадки реалізації цієї фонему в живому мовленні, протиставлюваний іншим звуковим

типам цієї ж мови. Напр. $e \rightarrow |e^{\text{н}}|, |e^{\text{с}}|$. Фонема – це науковий термін, ми його не чуємо і не вимовляємо, то тільки звуки мови можна почути і вимовити

Звук – мінімальна одиниця мовленнєвого потоку.

Наприклад, фонема $|e|$ може бути реалізована у звуках: $|e|, |e^{\text{н}}|, |e^{\text{с}}|, |и|$.

Для голосних фонем основний вияв – це наголошена позиція. Для приголосних фонем основний вияв – позиція перед голосними. Наприклад, фонема $|б|$ чітко вимовляється, якщо далі голосний: *багáто*. Після $|б|$ іде голосна $|а|$, тому чітка вимова звука $[б]$.

2. Склад вокалізму української діалектної мови

Зміни серед голосних відбулися протягом тисячоліть. Праслов'янська мова серед голосних фонем мала інший склад. З VI ст. в протоукраїнській мові було 11 голосних фонем: $|а|, |о|, |у|, |е|, |ы|, |и|; |ѣ|, |ь|; |а̣|, |е̣|; |ѣ̣|$. Кількість фонем скоротилася завдяки голосним.

Ненаголошені голосні:

Фонема $|e|$ реалізується в ненаголошеній позиції у звуках $|e|, |e^{\text{н}}|, |и|, |и^{\text{с}}|$;

Фонема $|e|$ реалізується в звукові $|и|, |и^{\text{с}}|, |e|$.

Приголосні:

Фонема $|б|$ реалізується в звуках $|б|, |б^{\text{н}}|, |п|$;

Фонема $|в|$ реалізується у $|в| |в'|$ (*в'ітер*), $|в^{\text{ф}}|$ (*кров^ф*), $|ў|$ (*воўк, уз'аў*).

Фонема $|й|$ реалізується у $|й|, |ї|$ (*йогó, м'їй, тв'їй*).

ЧОТИРИ СИСТЕМИ ВОКАЛІЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ МОВИ

Усю різноманітність системи вокалізму української діалектної мови можна звести до чотирьох основних діалектних систем: а) південно-східна; б) південно-західна; в) північноукраїнська або поліська; г) карпатська.

Системи вокалізму:

1. Південно-східні діалекти системою вокалізму найближчі до української літературної мови. Їм властивий шестифонемний як наголошений, так і ненаголошений вокалізм такого складу: $|і|, |и|, |е|, |а|, |о|, |у|$.

2. Північноукраїнська, або поліська, система вокалізму охоплює говірки північного наріччя та має своєрідну систему вокалізму. У більшості західнополіських говірок шестифонемний як наголошений, так і ненаголошений вокалізм. У середньополіських і східнополіських говірках (звичайно, в наголошеній позиції) наявні голосні фонемні дифтонгічного характеру типу $|уо|, |уе|, |уи|, |уі|$ на місці давнього **о** в новозакритих складах. Такі ж дифтонги є в підляських говірках, напр.: *комонь* → *конь* → *коон'* → *куон'* → *куин'* → *куен'*.

На місці давнього **е** виступає фонема $|іе|$: *печь* → *піеч* → *піч*.

На місці старовинного **ѣ** теж виступає дифтонг $|іе|$: *ліес, ліето*.

Отож, у більшості говірок північного наріччя семифонемна, а то й восьмифонемна система вокалізму.

3 Південно-західна система вокалізму охоплює говірки південно-західного наріччя, крім частини регіону Карпат. За своїм складом вокалізму діалекти близькі до південно-східних, більшості з них також властивий шестифонемний вокалізм.

У волинських говірках: *л'ітній, сусідній*, а в літературній мові: *літній, сусідній*. У Сокальському районі: *ш'єпка, ж'єр, й'єхати*. Тут частіше вживане |e| ніж |a|.

4. Карпатські говори мають своєрідну систему вокалізму. У більшості карпатських говорів, зокрема західнокарпатських (лемківських), середньозакарпатських, північнокарпатських (верховинських і бойківських), а також у надсянському (долівському) говорі, крім шести голосних фонем, збережена давня фонема |ы|, здебільшого заднього ряду високого підняття, яка в окремих середньозакарпатських і північнокарпатських говірках може навіть набирати лабіалізації |ы^o|. Вживана ця фонема у надсянському, бойківському, закарпатському, лемківському говірках. Це 7 фонема, що звучить низько і твердо, напр.: *сини', бики', лугы'*.

В. У закарпатській говірці є ще фонема |յ| (|y| переднього ряду), що звучить між |o| і |y|, як |йy|, напр, *дівка – г'у́вка, ніс – н'у́с*.

4. Частотність уживання голосних фонем

Навіть при однаковому кількісному складі діалектного вокалізму говірки можуть протиставлятися навантаженістю голосних фонем.

Так, фонема |i| в українській мові витіснила собою ь, а також заступила давні |o|, |e| в новозакритих складах.

Фонема |и| переважає в південно-східних і південно-західних діалектах. А якщо врахувати, що південно-західні діалекти мають лише інфінітив на *-ти* (у південно-східних вони мають і форму на *-т'*), а у галицько-буковинських говірках фонема |и| нерідко заступає собою ще й |a| (< а, є) після м'яких приголосних та шиплячих (напр., *шіпка, дікуйу*), то стає очевидним, що серед українських діалектів найширше вживається фонема |и| в південно-західних діалектах.

Фонема |e| в порівнянні з іншими слов'янськими мовами належить до менш уживаних фонем. Вона збереглася лише на місці етимологічного e у відкритому складі, а також стала заступником сильного ь. Ширше представлена фонема |e| у галицько-буковинській групі говорів, а також у частині підляських та західнополіських, де вона часто виступає на місці a (< а, є) після м'яких приголосних і шиплячих (напр., *й'єма, д'єкувати, т'єшко* та інші).

Фонема |a| виступає на місці старовинних a та є. Вужче вона представлена у галицько-буковинській групі говорів, де її заступають після м'яких приголосних та шиплячих фонем |e|, |и|, |i|.

Лівобережні «акаючі» говірки розширили діапазон вживання фонем |a| за рахунок ненаголошеного |o|.

Фонема |o| в ненаголошеній позиції вживана рідше у лівобережних «акаючих», ніж в інших говірках. В «укаючих» говірках частіше вживається в ненаголошеній позиції |y|. В інших північноукраїнських говорах |o| виступає не лише відповідно до етимологічного o у відкритих складах (*о́ко*) та e (<e, ь), що зазнало лабіалізації (напр., *його́, жовти́*), а й відповідно до етимологічного o у новозакритих складах (напр., *кот, рог, пото́к*).

Фонема |y| більшою частотністю відзначається в південно-західних говорах, де наявне сильне «укання» (*мулуко́, куро́ва, дуро́га, л'у́стру, вису́*). Карпатські говори відзначаються великою частотністю цієї фонемі, бо вона виступає не лише на місці давніх y та o, а й відповідно до етимологічних o, e у новозакритих складах. Це ж саме маємо в поліських недифтонгічних говірках, напр., *кут, вуз, нуж, куло́к, л'уд, л'уг* та ін.

Рефлекси давніх голосних

ь – зредукований переднього ряду;

ъ – зредукований заднього ряду;

ѣ – е довгий, позначався як **ѣ**.

Рефлекс давнього **o** у новозакритому складі у літературній мові – |i|: *сі́ль, сті́л, кінь*. А в говірках може бути |и|: *сти́л, ни́ч*; |y| *му́ї, ну́ж* або дифтонг. У відкритому складі завжди |o|.

Рефлекс давнього ***e** в новозакритому складі дає |i|: *с'і́м, ш'і́ст'*, а у відкритому |e|: *се́мі, ше́сті*. А у діалектах може бути дифтонг: *пі́еч*.

Рефлекс довгого **ѣ**, що позначався як **ѣ**, незалежно чи у відкритому чи закритому складі у літературній мові лише |i|, і тільки в українській мові, бо у російській мові – *ле́то, се́но*, у польській – |a|: *ля́то, ся́но*.

У говірках **ѣ** найчастіше дало |i|, а у середньополіських та східнополіських говорах дифтонг **іе**: *лі́ето, сі́єно, ді́єд*. У ненаголошеній позиції у говірках |и|: *писо́к, мишо́к*.

Давнє **і** та **ы** злилися в одному |и| звукові: *лі́ти*, а у польській, білоруській, чеській мовах *liti, lipa* – укр. липа.

ЛЕКЦІЯ 5. КОНСОНАНТИЗМ ДІАЛЕКТНОЇ МОВИ

З курсу «Фонетика» ви знаєте, що в українській літературній мові виділяють 32 приголосних фонем, серед яких сонорних 5, твердих 12, м'яких 10.

1. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму

У консонантизмі, як і у вокалізмі, спостережено помітні відмінності поміж українськими діалектами, що торкаються як кількісного складу приголосних фонем, так і їх навантаженості та частоти вживання в живому мовленні.

У складі консонантизму української літературної мови є 22 тверді фонемі: |б|, |п|, |в|, |м|, |ф|, |д|, |т|, |з|, |с|, |ц|, |з'|, |л|, |н|, |р|, |ж|, |ш|, |ч|, |ж'|, |х|, |к|, |г|, |г'| і 10 м'яких: |д'|, |т'|, |з'|, |с'|, |ц'|, |з'|, |л'|, |н'|, |р'|, |ї|.

У говірках немає жодної приголосної фонемі, яка відсутня в літ. мові, часто трапляється, як уже було сказано, загальна кількість приголосних в окремій говірці може бути навіть на 1–5 фонем менше. Які вже я називала?

Характеристика консонантизму за місцем творення приголосних звуків

Дзвінкість – глухість

1. Губні звуки: [б], [п], [в], [м], [ф]. Фонемі |б| – |п| протиставляються за дзвінкістю – глухістю приклади (*гриб* – *грип*); фонемі |в|, |м|, |ф| не мають такого протиставлення; |в| – |в'|, |ў| – це позиції фонемі |в|.

2. Передньоязикові: дзвінкі – глухі: [д] – [т], [д'] – [т'], [з] – [с], [з'] – [с'], [з] – [ц], [з'] – [ц'], [ж], [з], [ш], [ж], [ч].

сонорні: [л], [л'], [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'], [л•] альвеолярний або полтавський звук (вимовляється протягнуто і м'яко).

3. Середньоязикові:

[й] – [й] (*його*), [і] (*знаї*).

4. Задньоязиковий [г]:

[г] – [к], [х].

5. Фарингальний (горловий): [г].

Для української системи консонантизму, як і для консонантизму інших слов'янських мов, дуже важливим є розрізнення приголосних за ознакою дзвінкості і глухості, а також твердості і м'якості.

2. Губні фонемі

Група губних фонем в українській літературній мові та в усіх її говорах складається лише з п'яти одиниць |б|, |п|, |в|, |м|, |ф|.

В основній масі південно-східних діалектів, а також у лівобережнополіських говірках та в ряді інших суміжних говірок фонема |ф| заступається звичайно через |х|, чи |хв|: *кóхта*, *ту́хл'і*, *бухвѐт* та інші. У решті поліських говорів фонема |ф| виявлена порівняно слабо, хоч і ширше, ніж у лівобережнополіських: *фарту́х*, *фунт*, *фа́йно* та ін.

Ствердіння губних, що сталося у свій час на всій території української мови, викликало появу перед |а|, що виникло із старовинного ѣ двофонемних сполук губних із |j|, а також із м'якими |л'|, |н'|, які стали наслідком виділення колишньої м'якості (палатальності) губних в окрему артикуляцію.

Двофонемна сполука губний + |j| охопила усю територію української мови і стала її літературною нормою: *лу́бйа*, *пйат'*, *вйазáти*, *мйáсо*, *пáмйат'*. Особливо це характерно для південно-східних говорів, поліських говірок.

Після |м| у багатьох українських говорах, особливо в південно-західних, виступає часто двофонемна сполука мн': *мн'áсо*, *с'імн'а*, *мн'áти*, а після |б|, |в| – |бл'|, |вп'|: *голубл'áта*, *здорóул'а*.

3. Передньоязикові приголосні фонемі

Фонемами |д|, |д'|, |т|, |т'| (передньоязикові проривні) протиставляються між собою як за дзвінкістю і глухістю (д – т, д' – т'), так і за твердістю і м'якістю (д – д', т – т').

Фонемами |д'|, |т'| у ряді південно-західних діалектів, зокрема в гуцульських і покутсько-буковинських говірках, у позиції перед |і|, а також в абсолютному кінці слів переходять у задньоязикові |г'|, |к'|: *г'іти, г'іўка, к'іло, к'істо, посіг' 'посидь', тес'к' 'тесть'*).

У ряді південно-західних говорів, зокрема у галицьких (наддністрянських), фонема |д| у двофонемній сполучі |дц'| може переходити в |й|: *дв'іц'іт, мол'іц'і 'молодці'*.

Передньоязикові фрикативні свистячі |з|, |з'|, |с|, |с'| в усіх українських діалектах реалізуються в основних своїх виявах. Однак у багатьох галицьких (наддністрянських) говірках ці фонема виявляються часто у дорсально-палатальних звуках з більшим чи меншим відтінком шепелявості |з'|, |с'|, |з'ж'|, |с'ш'|: *з'ж'іма, с'ш'іно, с'ш'м'іх*. У деяких південно-західних говірках спостерігаються ствердіння [с'] у словотвірній частці: *шос, ког'ос, йак'іс, кол'іс*, а також у звукосполюках |с'к|, |з'к|, що виступають у прикметникових суфіксах: *сл'іско, бл'іско, ніско, пол'ска* та інші. На Середньому Поліссі помітне ствердіння |с'| у зворотніх дієсловах: *см'ій'авса, наход'ілас, наб'ій'гавса, над'умалас*.

У системі передньоязикових африкат |ж|, |ч|, |з|, |з'|, |ц|, |ц'| спостерігаються відчутні відмінності поміж українськими діалектами.

4. Середньоязикова фонема |й|

Непариста як за дзвінкістю і глухістю, так і за твердістю і м'якістю середньоязикова фонема |й| реалізується у звуках [й] та [і], перший з яких, звичайно, виступає на початку слів і складів перед голосним, а другий в кінці складів.

5. Задньоязикові |г|, |к|, |х| та фарингальна фонема |з|

У цій мікросистемі відсутнє розрізнення фонем за ознакою твердість і м'якість, оскільки всі вони тверді. Правда, в певних позиціях вони можуть реалізуватися як напівм'які чи пом'якшені звуки [г'], [к'], [х'], [г''], що буває в літературній мові та багатьох діалектах, зокрема південно-східних, перед і (<о) та перед і прикметникового закінчення Н. в. – З. в. мнж.: *г'ірк'і, сух'і, гор'іх'іў, плуг'іў*. Але це не окремі фонема, а позиційні варіанти фонем.

За частотою вживання окремих фонем цієї мікросистеми, зокрема, |г|, |г'|, українські діалекти відчутно розрізняються поміж собою. Найбільша частота вживання фонемі |г| властива південно-західним діалектам.

6. Різні звукові зміни у діалектних словах

У говірковому мовленні у словах часто відбуваються різні фонетичні зміни, що не регулюються якимись правилами української літературної мови.

Різні фонетичні зміни

1. Асиміляція (від латинського *assimilation* – уподібнення) – уподібнювання одного звуку іншим, причому обидва такі звуки можуть входити до складу того самого слова або до складу двох різних слів, що поруч. Наприклад, асиміляція за дзвінкістю: *сш́итим, рож:́итис', бл'е́жка, молод'ба́, одже́*.

Асиміляція за глухістю найсильніше виступає на межі префікса й кореня, а найменше знеголошення дзвінкості приголосних відбувається на кінці слів. Наприклад, *н'іхт'і, с'ц'ідіти, грип*.

Якщо попередній звук впливає на наступний, то така асиміляція називається прогресивною, а якщо наступний впливає на попередній – регресивною.

Асиміляція за м'якістю відбувається серед передньоязикових приголосних звуків [с], [з], [ц], [з], [т], [д], [н], [л], що уподібнюються за м'якістю наступними м'якими цієї ж групи. Наприклад: *дня [д'н'а], навесні [наве^нс'н'і]*.

2. Розподібнення – у сполученнях двох фрикативних (щілинних) приголосних часто буває зміна типу розподібнення з переходом другого приголосного у відповідний африкат. Напр., *рушник* (тут відбулося розподібнення **ч** і **н**, бо мало бути *ручник*, бо від *рука*); у деяких словах збережені найдавніші приголосні звуки, напр.: *тогда́, слонце́, нігде́*. Напр., *Йак ми бул'і мал'і, то нос'іл'і постолі, а йак віросл'і вел'ік'і, то над'іл'і черев'ік'і*. (збережений давн |і|).

3. Вставні приголосні або голосні звуки. Утрата звуків.

Вставні голосні звуки. У словах народної мови майже відсутній збіг трьох і більше звуків, а також переважно в запозиченнях між декількома приголосними вживається вставний |о|, рідше |е|, що допомагає легше вимовляти ці слова: наприклад, *Олекса́ндер* 'Олександр', *метер* 'метр', *к'іло́метер* 'кілометр',

Вставні приголосні звуки. У деяких словах, переважно іншомовного походження, появляється звук [т], найчастіше після [с'], рідше після [й]: *хлорофо́ст* 'хлорофос', *д'уше́ст* 'дюшес', *деф'і́ст* 'дефіс'.

Втрата звуків. У говорах зафіксовано багато слів, у яких не вимовляється якийсь звук:

1) зникнення |й| у прикметників і дієприкметників чоловічого роду: *чо́рни* 'чорний', *га́рни* 'гарний', *до́бри* 'добрий', *помі́ти* 'помитий', *од'а́гани* 'одягнений';

2) втрата |т|: *ху́ска* 'хустка', *нев'і́ска* 'невістка';

3) втрата |й|: *м'і́ю* 'вмію', *Ла́дик* 'Владик', *цига́ну, цига́нуу́* 'циганів' та ін.

7. Усічення слів у словах.

Афреза – це засіб уникнення збігу двох однакових голосних звуків на початку слова або у сполученнях службових слів з повнозначними. Найбільше піддається аферезі звук [о]: *все дно* 'все одно', *до че́й* 'до очей', *селéдец'*

‘оселедець’, *в́ечка* ‘овечка’; та інші: *л’э́трика* ‘електрика’, *струме́нт* ‘інструмент’, *но й ти тилі́гент* ‘але ти інтелігент’, *Лекс’і́ї, Панás*.

Синкопа – це усічення середини слова. Синкопа щодо продуктивності значно поступається афезезі та апокопі. Найчастіше усічення зазнає один приголосний звук: *йáбко* ‘яблуко’, *балó* ‘бувало’, *пра́да* ‘правда’, *коб* ‘коли б’, *кеб ти знав* ‘коли б’.

Апокопа – це усічення кінця слова, напр.: *тре, тра* ‘треба’, *хо* ‘хочу’, *ма* ‘мама’, *ни чо не знаю* ‘нічого не знаю’.

8. Протетичні звуки. Для багатьох говірок не характерні слова з початковими голосними звуками, значно частіше слова починаються приголосними. Тому перед тими словами, що мають початковий голосний звук, уживають протетичні, або приставні, звуки: [г], [в], [й]: *Йандрі́ї* або *Гандрі́ї*, *йу́лиця* ‘а, *гінді́к*, *йінді́к*, *гонó*, *гокно́*, *Гаме́рика*, *во́зиро*, *во́ч’і*.

1. **Гіперизм** – перебільшена правильність, в основі якої лежить неправильне уявлення мовних закономірностей. Гіперпоправність у мовленні жителів говірки виникає під впливом літературних форм або на межі двох ареалів, напр.: є говірки, у яких зачасто вживають приставний [г] – *Гандрі́ї гол’а́коюу ві́колов Гóл’ц’і гóко*, тому в інших говірках у протилежність цим всякий [г] особливо на початку слів, вилучають цей звук, пор.: *олова́*, *орóх*, *ро́ш’і* і т.д. Або у районі Карпат жителі вимовляли слова, відкидаючи перший звук: *риб* ‘гриб’, *ноа* ‘нога’, *луг* ‘плуг’, *у́ба* ‘губа’ *л’е́ї* ‘глей’, *ра́з* ‘грязь’, *йіздó* ‘гніздо’. У селищі Торчин на Волині корінні жителі в протилежність протезі вживають такі форми: *олова́* ‘голова’, *лі́на* ‘глина’, *ро́ш’і* ‘гроші’. Такі говірки засвідчені у Володимирецькому районі на Рівненщині.

ЛЕКЦІЯ 6. СЛОВОТВІР УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК. ДІАЛЕКТНИЙ НАГОЛОС

План

1. Поняття про словотвірні діалектизми.
2. Регулярні і нерегулярні моделі; okazіональні новотвори.
3. Різновиди відмінностей у словотворі.
4. Префіксальний спосіб словотвору. Префіксально-суфіксальний.
5. Суфіксальний спосіб словотвору.
6. Словоскладання; контамінація.
7. Інші способи словотвору.
8. Неморфологічні способи словотвору.
9. Особливості діалектного наголосу.

1. Поняття про словотвірні діалектизми

Словотвірні діалектизми – це тотожні з лексико-семантичного погляду афіксальні або складні утворення, які відрізняються співвідносними афіксальними морфемами при спільності твірної основи. Наприклад, *опén'ки, припén'ки, п'ідпén'ки; мурáшки, мурáх'і, мурáул'і, мур'ánки, мурáндел'і; пас-ов-іс'ко, пác-в-ис'ко, пас-óв-ішче, пáz'-б-ишче, пас-ов-іна, пас-т-ов-én', пас-т'-ів-нік, пас-лó, пáz'-ба, ві-пас, по-пác* (гнати на пáшу) [Закревська, 51].

У карпатських говорах: *косéц'у, косáш* 'косар', *пріймич* 'приймáк', *лежúх* 'лежень', *зимúшний* 'зимовий'.

2. Регулярні і нерегулярні моделі. Okazіональні новотвори

Одиницями, або елементами, мови (діалекту) новоутворення стають тоді, коли набувають вигляду моделей, тобто певних структурних зразків для наслідування. Наприклад, у південно-західних говорах регулярною моделлю словотвору стала така схема морфем для творення прислівників, що виражають міру і якість: префікс за- + прислівник (*забагáто, задалéко, замáло*). Ця модель набуває значення недостатності або збільшеності ознаки. Ця модель регулярна, продуктивна, вона впливає і на творення прикметників: *завеликий, замалий*.

Моделі можуть бути і малопродуктивні, які стають тільки зрідка зразками або схемами.

Нерегулярна модель не стає зразком для творення інших слів за допомогою цих самих словотворчих засобів, наприклад, *бабéра* 'здорова баба', *бочкайі* 'великі бочки'.

Okazіональними новотворами називаються ті, що створені «на випадок», тільки в певній ситуації і в певному контексті; після появи вони можуть і не повторюватися або повторюватися тимчасово, щоб потім назавжди зникнути. Наприклад, *Ленét'a* 'варіант імені Петро + лепетати 'базікати', *пóтриб* 'непотріб'.

3. Різновиди відмінностей у словотворі

Виділяють такі діалектні відмінності у словотворі:

1) фонетико-словотвірні відмінності, що виникли внаслідок фонетичної видозміни словотворчих морфем. У більшості це наслідок фонетичної системи говору, порівняймо, суфікс **-иц'** відповідно до **-ец'** у карпатських та західнополіських говірках (*пáлиць', хлóниць', клі́ниць'*), суфікси **-ойк-**, **-ейк-** у багатьох південно-західних говірках (*р'іднѐйка́я, колóдо́йка*), **-ова-** у дієсловах карпатських і поліських діалектах відповідно до **-ува-** (*мал'ова́ти пол'ова́ти*);

2) відмінності, зумовлені різною мірою продуктивності окремих словотвірних моделей у діалектах. У південно-західних діалектах дуже продуктивним є суфікс **-ук-** (**-чук-**), який використовується при творенні іменників, а також прізвищ (захід України: *Шевчук, Миронюк, Степанчук*; центр і схід: *Шевченко, Мироненко, Степаненко*). У Галичині та на Гуцульщині суфіксальні утворення з **-ів**, **-ин**: *Лесів, Іванців, Романів, Лесишин, Іванишин, Романишин*.

3) відмінності, спричинені наявністю словотвірних структур, властивих окремим діалектам або діалектним групам і яких немає в літературній мові. За своїм походженням вони бувають архаїзмами та іноваціями (архаїзми: *п'івтрѐт'а, п'івчетвѐрта, п'івчвартáста, штиридѐс'ат, дѐвѝатдес'ат*), іновації (південно-західні утворення вказівних займенників шляхом редуплікації – *сес, сѐсе, сѐс'а; тот, то́та, тотѐ*; утворення дієслів відіменникових основ – *ц'іповáти* 'молотити ціпом'; *дротовáти* 'в'язати дротом'; *сáнкати с'а* 'кататися на санках').

Отож, словотворчі діалектизми мають той самий корінь, що й відповідні слова літературної мови, але різні суфікси та префікси, напр.: *опеньки – пудпѐн'ки, припѐн'ки*.

4. Префіксальний спосіб словотвору

У префіксальному словотворенні вживані ті ж префікси, що й у загальнонародній мові, продуктивність у говірках вища, порівняймо: *завелі́к'ї́, задóвг'ї́, задóбри, замóкри́, затѐмни*. Збережені найдавніші іменні префікси **па-** та **су-**, що були характерні для праслов'янської мови: *пáсинок* 'нерідний син', *пáгорбок, сýгорб, сувóї*, а префікс **ка-** повністю утратив продуктивність: *ка́дуб, кал'у́жа*.

Префіксальний спосіб більш властивий дієсловам, у деяких з них може вживатися навіть два префікси: *понабирáти, поперехóдити, понадривáти, попоспáти, попобрáти, попойі́сти*.

Для західно-поліського словотвору характерні такі діалектизми: *нашивáти* 'вишивати', *пóстари́* 'старуватий', *пóдавнo* 'давнувато', *пóзелени́* 'недостиглий', *припѐн'ки* 'опеньки', *предбáба* 'прабаба' та інші.

5. Суфіксальний спосіб словотвору

В українській мові є слова із зменшувально-пестливим суфіксом **-к-**, які втратили значення пестливості (дедемінутивні форми): *стéшка*, *поду́шка*, *шкарпéтка* та інші. Ці іменники втратили значення пестливості, бо можуть поєднуватися з прикметниками великий та величезний, більший або найбільший.

У говірках збереглися давні форми, без суфікса **-к-**: *квóка* 'квочка', *голове́ха* 'головешка', *ку́ра* 'курка', *поду́ха* 'подушка', *пол'íха* 'полішучка', *сва́ра*, *шкарпéта* 'шкарпетка' та інші. Порівняймо також у присвітязьких говірках Волині *л'удки́^e* 'люди'.

Суфікс **-ух-** втратив відтінок згрубілості: *брату́х*, *брату́ха*, *молоду́ха*, *сестру́ха*, *сиду́ха* 'квочка', *свату́ха* 'сватання', *дохна́* 'дочка', *дру́хна* 'дружка на весіллі', *нев'істу́хна* 'невістка' (такі слова вживані на Любешівщині Волинської обл.). Порівняйте також назви свят *Шчодру́ха*, *Водяну́ха* (Сильне Луцький р-н Волинської обл.).

Серед суфіксальних дериватів багато новоутворень, що характерні тільки для одного регіону, наприклад, у шацько-любомльських говірках Західного Полісся продуктивність виявляє суфікс **-ин-а**, що надає дериватам пестливо-співчутливе значення: *сироті́на*, *хлопчі́на*, *голові́на*, *груді́на*, *молочі́на* 'молоко'.

Для любешівсько-заріччянських говірок характерний суфікс **-ук-**, який вживається в іменниках для утворення молодих щодо віку істот: *бобрин'у́к*, *гус'у́к*, *дит'у́к*, *порос'у́к*, *собачен'у́к*, *тел'у́к*, *хлопчу́к* та ін. У локачинських говірках Волині: *тил'áто*, *порос'áто*.

Нейтральний суфікс **-ин**, вживаний на Волині: *дорочі́на*, *молочі́на*, *мйасі́на*, *голові́на*; **-ух**: щавель – *шчаву́х*, *шчау́й'у́х*, *шчау́л'у́х*, *шчау́л'á*, *шчау́й'е*, *шчавéї*.

Наявні омонімічні суфікси, порівняймо: **-к-а₁** (*хáтка*), **-к-а₂** (*до́кторка*), **-к-а₃** (*ос'і́нка* 'демісезонне пальто'), **-к-а₄** (*стол'áрка*). Деякі суфікси не властиві сучасній українській літературній мові: **-с'к-о**, **-ск-о**: *бабс'кó* 'огрядна стара баба', *коровс'кó*, *коробс'кó* 'велика коробка'; **-ун-а**: *мату́хна*, *сестру́хна*, *брату́хна*; **-ет-а**, **-ец-а**: *голове́та* або *голове́ца* 'велика голова', *жмен'éца*, *коробéта*, *сумéта*, *хатéца*; **-й-а**: *бабйá*, *коробйá*; **-'ет-о**: *тел'éто*, *гус'éто*, *порос'éто*.

6. Словоскладання. Контамінація

Словоскладання – це спосіб творення нових слів поєднанням кількох інших. В українських говірках малопродуктивний спосіб словотвору. Наприклад: *губул'áч*, *губошл'áк* 'базика', *кошилоплéт* 'брехун', *мал'іну́д* 'низькорослий', *курода́в* 'собака, який давить кури', *шапкобра́н'á* 'кінець гостини', *сухорéбриї*, *сухобéц'к'її* 'худий чоловік', *слабов'ікиї* 'хворобливий', *сл'іпокі́шка* 'апендикс', *старопо́лиця* 'звіробій', *самопа́л'к'ї* 'сірники', *пустуку́р*

‘курець, який випрошує цигарки’, *шапкобrán’їйе* ‘закінчення гостин’, *куплигúши* ‘з відвислими вухами’, *мал’інúд* ‘низькорослий’.

Контомінація – це об’єднання двох слів в одне. Контомінація відрізняється від словоскладання тим, що об’єднуються два синонімічні або за якимось іншим принципом два близькі між собою слова.

У літературній мові: *цурпáлка* ‘цурка + палка’, *хилитáти* ‘хилити + хитати’.

У говірках: *да́жет’* ‘даже + навіть’, *осел’о́дка* ‘оселедець + сельодка’, *бутил’áшка* ‘бутилка + пляшка’, *рушнитéнце* ‘рушник + полотенець’, *гивтáти* ‘глитати + ковтати’, *драбрíна* ‘драбина + рабрина’, *обруч’éйка* ‘обруч + обичайка’, *ра́копитиц’а* ‘ратиця + копита’, *студенéц’* ‘студень + холодець’, *стрéмпал’* ‘стремп + паль’, *ла́кошч’і* ‘лакiтки + ласоци’, *шалабу́да* ‘шалаш + буда’, *сходéн’ки* ‘сходи + ступеньки’.

7. Інші способи словотвору

Флексійний різновид словотвору. Як відомо, флексія служить для творення лише форм слова, при цьому ніяких змін у семантиці не відбувається. Проте бувають деревати, коли словотворчим засобом виступає закінчення: *Валентин* – *Валентина*, *кум* – *кума*, *раб* – *раба*. Також може бути, що закінчення **-і** виражає не просто граматичне значення множини, а вносить додаткові до значення нашарування. Словотворчі закінчення **-і**, **-и**, рідше **-а**, приєднуються до антропонімів або топонімів не будь-яких, а тих, що чимось відомі загалу.

У говірках словотворча флексія приєднується тільки до тих антропонімів (у переважній більшості – до власних імен), які входили в склад стійких словосполучень, тобто спершу вже набули якогось узагальнення: як *Хведóри* – *хведóри*, *дурна йак Гóл’ка* – *гóл’ки*, *набрáвс’а йак Л’óл’ік* – *л’óл’іки*.

Зворотній словотвір. Найістотнішою особливістю цього різновиду є те, що нові слова утворено за допомогою так званого від’ємного суфікса, порівняймо російські: *зóнтик* → зонт, *дойáярка* → дояр. Якщо при звичайному суфіксальному способі до твірної основи додано словотворчий суфікс, то творення нових слів відбувається у протилежному напрямку: *сирой́га* ← *сироїжка*, *куропáт* ← *куропатка*, *поду́ха* ← *подушка*, *су́ма* ← *сумка*, *шма́та* ← *шматка*.

Причина творення таких дериватів одна: уникнення слів із демінутивним суфіксом **-к-** (**-ак**, **-ик**). Тому дезифіксації підлягають:

- 1) запозичені слова, у яких уже був суфікс **-к-** або частинка основи, подібна на цей суфікс: *szkaretka* → *шкарпетка* → *шкарпета*;
- 2) для позначення предметів більшого, ніж звичайного розміру: *поду́ха* ← *подушка*, *ке́па* ← *кепка*, *йіж* ← *йіжáк*, *су́ма* ← *сумка*;
- 3) назви істот чоловічої статі: *куропáт*, *те́тер*;
- 4) слова «дитячого лексикону»: *бу́л’а*, *ша́па*.

8. Неморфологічні способи словотвору

1. *Морфолого-синтаксичне словотворення* – це перехід одних частин мови в інші. **Субстантивація** – перехід слів інших частин мови в іменник.

Субстантивація прикметників: свин'άче ‘корито, в якому дають їсти свинням’, *тил'άче, кўраче, собάче*.

Утворені за допомогою субстантивації прикметників:

а) назви осіб за родинними зв'язками: *старій, старά, домáшн'і, братовά, тés'ц'ова, швагрóва, стáрша, стáршиї, мéнши, наймéншиї, середн'а, малій, хáтни, молодій, хрésниї, хрésна* та ін.;

б) інші найменування: *старé* – *шо малé*; *нимá дурніх* – *поженілис'а*; *дурній спит'* – *дурне сніц':а*, *казáв глух'і* – *побáчимо*, *казáв слипí* – *почўймо*; *мовчí, глухá, бўде мени гр'іхá*; *встáн'те д'άче* – *хаї с'άде смерд'άче*;

в) назви конкретних предметів: *лэхке* ‘легені’, *т'άшка* ‘печінка’, *холóдне* ‘холодець’, *б'íле* ‘тістечка, волочебне’;

б) абстрактні назви: *колішн'е, тепéришн'е, зáришн'е, дурне в голов'і, старé*.

Субстантивація числівників, напр.: *за пéршим жилá дóбре, а за дрўгим намўчилас'а; йедне дрўгого не перевáжит; одін рóбит, а сэмеро дíвиц'а; тримáйте менé сто, бо й однóму нима то. Половіна* ‘дружина’, *сóта* ‘ар’, *триц'ат трét'її, сорокóвий квартáли*.

Перехід займенників у частки: ти ж мин'і дивíса: втóписа, то додóму ни^e прихóд^m'; *свиї свомў зáвше рад; вони миж собóйу йакés' свойé; шо вони рóбл'ат'?*; *наших здалéка вíдно; і вáшим, і нáшим; кáждий одін мав садкá*.

Субстантивація дієслів, напр.: *Рóбл'у* (прізвисько), *де вáша Бўло?*; *хрисшчóниї, в'еруїуча, одчипné*.

Субстантивація вигуків, напр.: *буц* ‘щиголь’, *Чмух, Охохóх* (прізвисько), *кўку, гав*.

2. *Лексико-семантичне словотворення (мезонімізація):*

Основними механізмами лексико-семантичного способу словотвору в цій підсистемі мови є:

- онімізація (перехід загальної назви у власну);
- трансонімізація (перехід власної назви з одного класу назв до іншого);
- онімотрансонімізація (комбіноване використання різновидів способу за моделлю: онімізація + трансонімізація).

Серед анатомічних назв фіксовані такі: *чоловійчок* ‘зіниця ока’, *кóси* ‘волосся’, *йáблучко* ‘колінна чашечка’, *йáгода, подўшечка* ‘пучок пальця’, *косá* ‘селезінка’, *хўстка, чепéц, вél'он* ‘внутрішній свинячий жир’, *йўшка* ‘кров із носа’, *кўрка* ‘куряча сліпота’, *р'íпа* ‘бруд на тілі’.

Онімізація апелятивів (особливо в антропонімах). Порівняймо назви населених пунктів Західного Полісся: *Барвінок, Бугаї, Будище, Будки, Вишеньки,*

Волошки, Воля, Ворона, Гайки, Галичани, Гать, Гектари, Городище, Гута, Гуца, діброва, Долина, Дубище, Жабка, Зоря, Кам'янка, Кухарі, Лютня, Майдан, Мельники, Мерва, Новини, Оса, Піски, Полиці, Раків Ліс, Рудка, Свинюхи, Сільце, Сокіл, Солов'ї, Ставок, Старики, Тертки та ін.

3. *Лексико-синтаксичний спосіб словотворення (зрощення).*

Це спосіб творення нових слів шляхом зрощення двох або більшої кількості слів одного словосполучення: *добрі́ден'*, *с'огóдн'а*, *спас'і́бо*, *Очинáш* 'молитва'; пор. прізвиська: *Кóл'а-Вáс'а* 'вдома звать Колею, а охрестили Васею', *Макарвáрка* 'подружжя Макар і Варка', *Нашвáн'а*.

4. *Синтаксичний спосіб словотвору.*

Цей спосіб словотвору виділяють зрідка – це творення назв (термінів) за допомогою словосполучень.

Такі деривати в переважній більшості складені з іменника і ад'єктивної означальної частини. Ці словосполучення, організовані граматично, становлять смислову єдність і виконують номінативну функцію.

Довгі назви церковних свят перетворюються в однокомпонентні назви: *Введен':é* 'Введення в храм Пресвятої Богородиці', *Варвáра* 'День Великомучениця Святої Варвари', *Петрá і Павлá* 'Собор Славних і Всехвальних Первоверховних Апостолів', *Микóли*, *Висн'áни Микóла*, *Івáна Богослóва*, *Івáна Купáйла*.

5. *Фонетико-акцентний словотвір.* Спосіб зміни наголосу в словах для розрізнення їх значень. Так виникають омоніми-омографи, які виникли внаслідок розщеплення значень вихідного слова: *вáрен':а* – *варéн':а*, *при́клад* – *прикля́д*, *те́пло* – *теплó*, *жíла* – *жилá*, *гол'івка* (дитини) – *голівка* (часника, капусти), *бер'ízка* – *берéзка* (бур'ян), *прíв'ід* (дія) – *прíвод* (технічний прилад).

9. *Особливості діалектного наголосу*

В українській діалектній мові наголос нефіксований і рухомий. При нефіксованому наголосі є слова з наголошеним першим складом (*хі́жа*, *клúн'а*, *шóпа*), з другим (*дрові́тн'а*, *мурóвани*, *зачíн'ани*), з останнім (*гокно́*, *старí*, *сидимó*). При рухомому – наголос з кореня може переміщуватися на закінчення і навпаки (*ру́ки* – *рукá*, *сéла* – *силó*).

ЛЕКЦІЯ 7. МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК

План

1. Морфологічні особливості іменника.
3. Морфологічні особливості прикметника.
3. Морфологічні особливості дієслова.
4. Морфологічні особливості займенників і числівників (на

самостійне опрацювання).

5. Прислівники в українських говірках (на самостійне опрацювання).

У морфологічній будові, а саме, граматичних категоріях, кожної самостійної частини мови говірки мають значні відмінності від літературної мови. Розглянемо граматичні категорії кожної частини мови.

1. Морфологічні особливості іменника

Рід іменників здебільшого той же, що і в літературній мові, але трапляються і відмінності у діалектній мові відповідно до їх літературних відповідників: *бал'ок* 'перекриття хати, на якому держиться стеля' (ч.р.) – *бálка* (ж.р.); *грівен'* (ч.р.) – *грівня* (ж.р.).

Число. У літературній мові – одиниця і множина (*картопл'і* (мнж.) – *картопл'а* (одн. у літературній мові); *обцén'ка* (одн.) – *обцéньки* (мнж. у літературній мові) *ол'ійі* (мнж.) – *ол'ія* (одн. у літературній мові), а у західнополіських та перехідних середньополіських говірках збережена і двоїна, напр.: *дв'і гокн'і*, *д'ви сел'і*.

Родовий відмінок. I відміна має закінчення у всіх діалектах твердої групи **-и**, м'якої групи **-і**: *земл'і*, *корóви*. Хоча зміни фіксовані у західній частині волинських говірок **-і**: *ду хát'і*, *ду бáб'і*; у східнокарпатських **-е**, **-е^н**: *рук'é*, *церквé^н*.

II відміна. Виступає закінчення в іменників **-а** у ряді говірок, де у літературній мові флексія **-у**: *стéна*, *кра́йа*, *л'іса*, *дрóта*, *боршчá*, *дошчá*.

III відміна. У діалектах існує дві паралельні форми іменників на **-и**, **-і**. Із флексією **-и** вживані говіркові слова у південно-західних та поліських говорах: *сóли*, *цибу́ли*, *крóви*; **-і** маємо у південно-східних діалектах, східнокарпатських, наддністрянських: *но́ч'і*, *со́л'і*, *т'ін'і*.

IV відміна. Фіксована флексія **-и**, **-і**: *лоша́ти*, *порос'áти*, *імен'і*, *плéмен'і*; але найчастіше форма іменників у родовому відмінку на **-а**: *ві́мйа*, *т'імйа*, *с'імйа*. Перед закінченням у більшості з'являються суфікси **-ен** або **-ат**: *в'імн'а*, *т'імн'а*, *імн'а*; *тил'áти*, *пац'áвти*, *лоша́ти*.

Давальний відмінок. В іменників I відміни у поліських дифтонгічних діалектах в наголошеній позиції **-іє**, у ненаголошеній **-е**: *вод'іє*, *плоч'іє*, *корóве*.

II відміна іменників південно-західних говірок має закінчення **-ови**, а **-у** – в східних говірках: *бра́тови*, *сі́нови*, *ба́т'кови*; *бра́ту*, *сі́ну*, *ба́т'ку*; у поліських говірках відсутнє закінчення **-єви**: *хло́пцови*, *хло́пц'ови*, *кон'óви*.

III відміна. В іменників більшості говірок форми із закінченням **-і**: *со́л'і*, *ра́дос'т'і*, *но́ч'і*; у південно-західних говірках виступають форми на **-и**: *ко́сти*, *ма́тери*, *це́ркви*.

IV відміна. Іменники характеризуються вживанням паралельних форм. У південно-східних та поліських діалектах форми із флексією **-і**: *імен'і*, *плéмен'і*, *тел'áт'і*, так із суфіксами: *імн'і*, *плéмн'і*, *т'імн'і*; хоч у безсуфіксних формах цих

іменників закінчення **-у, -ови (-ов'і, -ев'і)**: *плémйу, тил'áтови, порос'áтови*. У південно-західних діалектах та деяких поліських говірках поширені форми на **-и**: *імени, плémени, тел'áти*.

Знахідний відмінок. I відміна. Відмінностей у діалектах цього відмінку немає – у словах флексія **-у**.

II відміна. Виявлене закінчення **-е** після м'яких та шиплячих у західнополіських та говірках регіону Карпат: *кон'é, кушч'é, нож'é*.

III відміна. У західнополіських говірках виступає нульова флексія або **-у**: *сул', пйіч, мáтеру*.

IV відміна. У західнополіських говірках **-ети**: *тил'éта, лош'éта, курч'éта*.

Орудний відмінок. I відміна. У діалектах вживане протиставлення: **-ойу/-ейу, -еї /-ої, -оў/-еў, -ойоў/-оўйоў, -ом, -оїа, -о, -ійу**: *земл'óйу, землéйу/дорóгої; землéў/дорóгоў/головóў; зéмл'ом/дорóгом; клún'ійу – дорóго – сиротóїа – калитóїа*. У західнополіських говірках (с. Велимче на Ратнівщині, Волинь): *зимнéїа, галавóїа, рукóїа*.

II відміна. Найчастіше у південно-західних, частково у південно-східних діалектах фіксоване закінчення у м'якій групі **-ом**: *кон'óм, столóм, ножóм*, хоч і можливі з **-ем** у східнокарпатських говірках: *кон'ém, столém, пóлем*. Такі іменники типу *знання, життя* у південно-східних діалектах мають флексію **-ам**, хоча може виступати й **-ом**: *жит':ám, знан':ám, з'іл':ом*. У південно-західних діалектах у таких словах виступає флексія **-ем (-ом)**: *жит'ém, жит'óm, в'іс'іл'ем, вe^uс'іл'ом*.

III відміна. Іменники в орудному відмінку в південно-східних і більшості поліських діалектів мають закінчення **-у** з подовженим м'яким приголосним: *с'іл':у, т'ін':у*, хоч у поліських говірках часто виступає форма на **-ійу, -ойу**: *сól'ійу, sóléйу, мáтирийу* (Деревок на Любешівщині), *мáт'оройу* (Залаззя на Любешівщині).

У галицько-буковинських та карпатських говірках на **-оў, -еў**: *т'ін'оў, sóléў, sól'оў, мáтереў*. У західнокарпатських на **-ом**: *нóчом, кóс'т'ом, с'іл'ом*.

IV відміна. В орудному відмінку різні українські говори мають паралельні форми. У південно-східних діалектах, що мають суфікс **-н-**, вживана флексія **-ем**, також представлені безсуфіксні форми із флексією **-ам**: *іменем, імйám, плéменем, плémйам*. У західнополіських діалектах поширена форма на **-ем**: *тил'ém, лош'ém*

Місцевий відмінок. I відміна. У місцевому відмінку, як і давальному, у більшості українських діалектів виступає флексія **-і**: *на рук'і, на чайк'і, на мұх'і*. У дифтонгічних поліських говірках вживана флексія під наголосом **-іе**, у ненаголошеній позиції **-е**: *на вод'іе, на чайц'е*. У степових говірках **г, к, х** не чергуються: *на рук'і, на ног'і, у стр'іх'і, по зимлі, по свині, в хати*.

II відміна. У південно-західному та частково південно-східному наріччях іменники мають флексії **-ови (-ові), -еви (-еві)**: *на волóви, на д'ідови, на ст'іл'ц'óви, на женц'óви, на пнéви, на кáм'іневи*. У середньому роді виступає

флексія **-у** чи **-і (-іе)**: *ў окн'іе, ў сел'іе, на сону'е, на весел':е*. У багатьох південно-західних говірках виступає **-и**: *ў по́ли, ў мо́ри, на око́нци*.

III відміна. У ряді говірок виступає у словах флексія **-і**, а у південно-західних говірках флексія **-и**: *на печ'і, на ос'і, ў ма́тер'і, ў це́ркви, ў ма́тери*.

IV відміна. У більшості наріч у місцевому відмінку виступає флексія **-и**: *на тел'а́ти, в порос'а́ти*.

Кличні форми із закінченнями **-о, -е, -у** вживані у південно-східних та південно-західних діалектах, напр.: *до́н'ку, ба́бо, се́стро, до́н'у, т'о́т'у, зо́ре, зе́мле*; у волинсько-поліських говірках в іменників твердої групи на **-у**: *до́нейку, до́нечку, жі́нку*. У галицько-буковинських а покутсько-буковинських виступає усічена форма: *Ма́ри́с', Га́ф'і < Гафія, д'іву́с', ма́ту́с'*.

Множина. Форми називного відмінка у різних діалектах мало чим відрізняються від форм у літературній мові. У ряді діалектів, крім карпатських та деяких південно-західних говірок, слова закінчуються на **-ове**: *сінове, в'ітрове, сус'ідове, світове*.

У родовому відмінку у різних діалектах поширена флексія **-іў** у різних родах: *мор'іў, пол'ів, матер'іў, губ'іў*. За аналогією до колишньої основ на **-ї** поширилася флексія **-ей** у південно-західних та волинських говірках, напр.: *бабе́ї, руке́ї, ноге́ї*.

У давальному – місцевому відмінках у більшості діалектів вживані форми з флексіями **-ах, -ам**. Проте у південно-західних, поліських діалектах збережені архаїчні форми з флексіями: **-ім, -ом, -ем, -іх, -ох, -ех**: *ко́т'ім, ко́н'ім, хло́п'ім, л'у́д'ом, ко́н'ом, тел'а́тум, по́л'ех, тва́р'ех*.

І які б не взяли іменники, то виявиться, що у частині з них одні закінчення однакові з літературною мовою, а в інших різко відрізняються.

2. Морфологічні особливості прикметника

У відмінюванні прикметників спостерігаємо відмінності між українськими діалектами насамперед у розрізненні твердої і м'якої груп. Розрізняють три типи:

1) говори з послідовним розрізненням твердої і м'якої груп (південно-східні, поліські і частина південно-західних діалектів);

2) діалекти, в яких сталося вирівнювання прикметників за зразком твердої групи (більшість південно-західних діалектів, частково західнополіські говірки): *сі́ний, жі́тний, пире́дне, за́дне, сире́дне, кра́йній, вчора́шний, да́ўний, ра́ний*;

3) діалекти з непослідовним розрізненням твердої і м'якої груп (частина волинсько-поліських, слобожанських і східнополтавських): *чо́рн'і́, зе́ле́н'і́, чи́ст'і́*.

В окремих наддністрянських і поліських говірках усічені форми прикметників чоловічого роду: *зе́лені, до́бри, л'і́тн'і, сосно́ви*.

У карпатських та західнополіських говірках прикметники виступають у нестягненій формі: *дóбройе, хорóшийи, сún'а́йа, дóўгойе, фáйна́йа*.

У середньому роді в частині закарпатських говірок виступають усічені членні форми з утраченим кінцевим [е]: *дóброї, фáйнаї, н'імóї, сún'ої*, а в окремих говірках долини річки Боржави – форми на **-оє** з утраченим [й]: *дóброє, дóўгоє, жóўтоє*. У лівобережнополіських: *глухéйе, багáтєйе, малéйе*.

Нечленні якісні прикметники представлені в усіх українських діалектах, однак їх небагато: *рад, варт, здоров, прав, вінен, пéвен, гóден*.

У називному і знахідному відмінку однини прикметники чоловічого роду мають флексії **-ий, -ій** у всіх говірках, крім слобожанських, південно-західних, де **-ій** і в твердій групі прикметників: *чóрн'її, зелén'її, багáт'її*. У східнокарпатських та західноволинських говірках **-ий** може реалізуватися як **-ей**: *вуск'ей, мо'ло'дéї, б'ілеї*.

У називному і знахідному відмінках прикметники жіночого роду у південно-східних та південно-західних діалектах мають стягнені форми з флексією **-а**: *дóбра, новá, дóўга, сún'а, сúна*.

Прикметники середнього роду у говірках мають флексію **-е**: *дóбре, новé, тéпле, ширóке*. У середньозакарпатських говірках прикметники мають закінчення **-оїє**: *дóбройе, дóўгойе, фáйна́йе*.

У родовому та знахідному відмінках чоловічого і середнього роду у всіх діалектах виступає флексія **-ого**: *дóброго, сún'ого, л'ітн'ого*; у м'якій групі поліських говірок може бути флексія **-его**: *с'ін'его, л'е'тóшн'его*.

У жіночому роді поширена ненаголошена флексія **-оїі**, що набирає фонетичного вигляду **-уйі, -ейі** у наголошеній або ненаголошеній позиціях: *дóбруйі, влáснуйі, молодéйі, сівейі* у південно-східних та південно-західних діалектах. Коли наголос падає на основу прикметника, флексія **-ейі** змінюється на **-ийі** у підляських та волинських говірках: *без:у́бийі ба́би, криклі́вийі ворóни, гóрдийі д'і́ччини*.

У давальному відмінку прикметники чоловічого і середнього роду у всіх українських діалектах мають форми на **-ому**, яка у південно-західних діалектах під впливом «укання» набуває форму **-уму**, рідше виступає флексія **ім**: *на дóброму – на дóбр'ім, на молодóму – на молод'ім, на сún'уму – на сún'ім*.

У давальному та місцевому відмінках прикметники жіночого роду в південно-східних і південно-західних діалектах мають флексію **-ій**: *дóбр'її, молод'її, сún'її*. Але в багатьох південно-західних говорах та ряді південно-східних і степових поширені скорочені форми з флексією **-і**, в якій втрачений кінцевий [й]: *стáри'і сестр'і, на стар'і ба́б'і, сún'і ху́стц'і, у гос'ін':і кохвáйц'і*.

В орудному відмінку прикметники чоловічого та середнього роду мають флексії **-им, -ім**, яка в карпатських говірках набуває фонетичного оформлення **-ым**: *дóбрим, дóбрым, сún'ім, сúnим*. У жіночому роді у південно-східних і поліських діалектах, а також у подільських говірках поширена флексія **-оїі**, яка

в деяких східнополіських та південно-східних переходить в **-ой**: *дóбройу, дóброї, з молодóї, сін'ойу*.

Прикметники множини мають найбільше відмінностей між українськими діалектами у називному–знахідному та орудному відмінках. У називному – знахідному відмінку множини південно-східні і південно-західні діалекти мають стягнену форму на **-і**: *дóбр'і, молод'і, сін'і, л'ітн'і*; у поліських діалектах поширені нестягнені форми на **-ийе, -ийї, -ійї**: *рабійе, малійе, рабійї, чужійї, сін'ійї*.

У давальному відмінку виступають флексії **-им, -ім** (*дóбрим, сін'ім*), а у південно-західних, карпатських **-им, -ым** (*дóбрим, г'іркім, дóбрим*).

В орудному відмінку множини флексії **-ими, -іми**: *дóбрими, молодіми*; у південно-західних діалектах знаходимо двоїну: **-има, -іма, -ыма**, що властиві карпатським, надсянським говіркам: *дóбрыма, велікыма, маліма, сін'има*.

Ступенювання прикметників

Вищий ступінь порівняння у говірках (проста форма):

-ш, -іш, -ч, -ж, -ж: *молодшії, солódчії, корóчії, твэрзїї, ху́зїї, солóжїї, дорóгшії, дорóкшії*.

-ішч, -ійш: *тепл'ішчії, р'імн'ішчії, доўг'ішчії, мулуд'ійшії, солод'ійшії, широчейшії, гладчейшії*.

Аналітичні форми вищого ступеня: у східнокарпатських говірках **май** до прикметника з суфіксом вищого ступеня: *май б'іл'шиї, май крáшч'еї*; у південно-східній частині середньозакарпатських говірок: *май велікийї, май новійї*; у поліських: *вél'ми дóбри, vél'ми дóвги*; у західноволинських: *бáрзо висóкийї, мóцно велікийї*; у західнокарпатських: *г'ірше солódке 'солодше', г'ірше червене 'червоніше'*.

Найвищий ступінь порівняння:

Префікс **най-, наў-, над-**: *наў'іпшії, надлúч:и, надб'іл'шиї*.

У середньозакарпатських запозиченнях з румунської мови: *майл'іпшії, маїфáйн'іпшії, маїстáршії*.

Аналітичні форми з додаванням слова **самий**: *сáмїї молодшії, сáмїї молодїї*.

У наддністрянських говірках: *фест висóкийї 'найвищий', фест ширóкийї 'найширший'*.

3. Морфологічні особливості дієслова

Форми інфінітива

У діалектній мові оформлюються за допомогою суфіксів **-ти, -т', -т, -т'і**. У південно-східних діалектах двоякі форми на **-ти і -т'**, у багатьох говірках вони у паралельному вжитку: *гребтії, нестії, пектії, тектії; робіти – рóбит', писáти – писáт'*.

У деяких правобережнополіських та в північно-західній частині лівобережнополіських говірок острівцями виступають форми на **-т'і**: *дúт'і,*

ход'ім'і. У західнополіських говірках **-чи**: *печі́, пекчі́, л'а́гчи, б'і́хчи, стрі́хчи*. У галицько-буковинських і карпатських говірках: *беречі́, стрі́чи, течі́, печі́*.

У західнокарпатських говірках інфінітив на **-т'і, -ч'і**: *ході́т'і, не́ст'і, схну́т'і, мо́ч'і, пéч'і*. У підляських говірках: *ім'і́е, печі́е*.

Зворотні форми дієслова

У більшості говірок зворотна частка **-с'а**, що за походженням є зворотним займенником, давно вже закріпилася в постпозиції і лексикалізувалася з дієсловом. Якщо дієслово закінчується на голосний, то ця частка нерідко скорочується в **-с'**: *бі́тис', мирі́тис', см'і́йáлас'*, а при збігу з попереднім [т'] перетворюється на **-ц'** (у вимові): *бі́т'ц'а, мирі́ц':а*. У подільсько-волинських говірках виникли стягнені форми: *бі́єц'а, се́рдиц'а*. У середньополіських – *смійáласа, нахо́дитца, намóчиласа*.

У південно-західних діалектах частка **-с'а** не злилася з дієсловом і може виступати як у препозиції, так і в постпозиції, перебуваючи іноді навіть на певній дистанції (найчастіше навіть через одне слово від дієслова), пор. у карпатських говорах: *то му с'а не ўдайé* 'то йому не вдається', *почу́ло ми с'а* 'мені почулося'.

У галицько-буковинських говірках **-с'а** може набирати різного фонетичного оформлення: *с'а, с'е, с'і, си, са*, напр.: *си смійáв, с'і найів*.

Дієвідмінювання. Дійсний спосіб. Теперішній час.

В українській літературній мові, як і в діалектах, усі дієслова можна поділити на дві дієвідміни. До першої дієвідміни належать слова, які мають у закінченні 2-ї та 3-ї особи однини та 1-ої та 2-ої особи множини **-е- (-йе-)**, а в 3-тій особі множини **-у- (-йу-)**. До другої дієвідміни належать слова 2 та 3-ої особи однини та 1-, 2-ої особи множини, що мають голосний **-и-, -і-, -йі-**, а в 3-ій особі множини **-а- (-йа-)**.

Виділяємо ще архаїчні дієслова *дати, їсти, бути* та дієсловами з основою *-вісти*.

В системі дієвідмінювання є багато особливостей серед українських говорів, що проявляються не тільки в наявності різних форм, викликаних як фонетичними причинами, так і різними аналогіями, а й у самій системі дієвідмін.

Дієслова I дієвідміни, однина

В 1-ій особі однини спостерігаємо невелику кількість відмінностей у діалектах. У карпатських говірках виступає особова флексія **-м**: *знам, мам, думам, рубам, слухам* (під впливом *йім, дам*). У середньозакарпатських та північнокарпатських зберігається особова флексія **-у**, перед цією флексією опускається [й] або заступається [в]: *да́у, зна́у, ма́у, да́ву, зна́ву, ма́ву*. Відсутня палаталізація задньоязикових приголосних [г], [к] у дієсловах 1 особи однини та 3 особи множ. від інфінітива у поліських на пограниччі з білоруськими говірками: *запрагу́, пеку́, могу́, берегу́*. У подільських і галицько-буковинських говірках: *лі́йу, л'а́йу*.

2-а особа. У цій особі однини відмінності виявлені у карпатських та надсянських говірках, які мають стягнені форми: *знаш, думаєш, слухаєш, читаєш*.

3-я особа. У всіх українських діалектах та літературній мові мають форму з опущеним особовим закінченням. Найбільші відмінності виявлені у південно-східних діалектах стягнені безфлексійні форми: *зна, пита́, гул'а́*.

Множина.

1 особа множини. У багатьох говірках відзначено закінчення **-йімо**: *бйігайімо, пита́йімо*; **-им, -ем**: *ка́жим, нисе́м*.

2 особа множини. Відмінностей між українськими діалектами не відзначено, проте виявлені стягнені форми у південно-західних діалектах (карпатських, надсянських): *пита́те, чита́те, зна́те, ма́те*.

3-я особа множини. У середньокарпатських та північнопідкарпатських говірках у дієсловах відбувається опускання [й] та вставляння [в]: *зна́ут, зна́вут, зна́вут', чита́ут, чита́вут, чита́вут'*.

II дієвідміна.

У 1-ій особі однини більше відмінностей, зокрема у значній частині говорів відбулося спрощення |ʒ|>|ж|: *хожу́, сижу́, бужу́*. У багатьох південно-східних діалектах відбулося вирівнювання в 1-ій особі однини до основи інфінітива: *ход'у́, вод'у́, крут'у́, нос'у́, мас'т'у́, йіз'д'у*. У ряді галицько-буковинських, наддністрянських, покутсько-буковинських говорах замість двофонемних сполук [бл'], [пл'], [вл'], [мл'] виникли двофонемні сполуки [бй], [пй], [вй], [мй]: *робйу, л'убйу, купйу, лобйу, ломйу*.

У 3-ій особі однини в українських діалектах збережено флексійне **-т'**, що властиве південно-східним та більшості поліським діалектам: *ходит', носит', вóзит'*. Твердий **-т** фіксований у словах південно-західного наріччя та середньочеркаських говірках: *ходить, носит, вóзит*. У багатьох південно-східних діалектах виникли форми з опущеною особовою флексією за аналогією до дієслів I дієвідмини (*ка́же, в'а́же*): *ходе, носе, вóзе, робе, ла́зе*.

Множина

1-а особа множини. У дієсловах усіх дієвідмін виступає флексія **-мо**. Однак, коли на неї не падає наголос, вона скорочується до **-м** у південно-західних, південно-східних, поліських діалектах: *робим, несем, ходим*. У карпатських говорах виникає флексія **-ме** (*ходиме, робиме*), а у західнокарпатських може виникати **-мы** (*зна́мы, йі́мы*).

3-я особа множини. У покутсько-буковинських та східнокарпатських говорах у дієсловах опускається **-т**, а дієслова мають таку форму у множині: *ход'е, нос'е, вóзе, ход'і, нос'і, ход'а, нос'а*.

Флексія **-ат** у галицько-буковинських, наддністрянських говірках має вигляд **-ет, -іт, -ит**: *вони ход'ет, ход'іт, ход'ит*; у поліських діалектах ненаголошена позиція флексії **-ат** набирає вигляд **-ет'**: *вони ходет', носет', ко́сет'*.

Поширення внаслідок аналогії до дієслів І дієвідміни у дієсловах II-ої дієвідміни особової флексії **-ут'** замість **-ат'** у багатьох південно-східних говірках: *ход'ут', вóз'ут', кóл'ут'*; у південно-західних: *говóрут, вáрут, кúрут*.

Майбутній час.

Прості форми дієслів доконаного виду відрізняються від форм теперішнього часу лише наявністю префіксів та мають різні відмінності у діалектах, як і форми теперішнього часу.

Дієслова недоконаного виду мають дві форми:

1) складена (або аналітична): *бúду ходíти, бúду казáти*; у південно-західному наріччі: *бúду ходíў, бúду робíў, му ходíти, му сёрдити си, мéмо відíти; бúду бол'íти* (Вузлове на Радехівщині);

2) складна (синтетична): *ходíтиму, казáтиму*; у західнополіських говірках: *ходíтим* 'буду ходити' (Лучиці на Ратнівщині), *робíтим* 'робитиму', *брáтим* 'братиму' (Стобихівка на Ковельщині), *робíтиму* 'робитимемо' (Заболоття на Ратнівщині).

Минулий час.

Говірки мають такі форми дієслів минулого часу: поєднання звичайної форми минулого часу (за походженням це активні дієприкметники минулого часу) з особовими енклітиками, що є zdeформованими формами колишнього допоміжного дієслова **бути** в теперішньому часі (**-йем, -ем, -м < єсмь, -йес', -ес', -с' < еси; -с'мо, -с'ме < єсм, єсмо; -с'те < есте**: *ходíў-йем, ходíў-им, ходíла-м, ходíла-с', ходíли-сте, брáў-ем, від'íли-сте, мúс'íли-сме*).

Форми давньоминулого часу дуже поширені у говірках. Вони творять поєднання відмінюваного дієслова минулого часу з допоміжним дієсловом бути, що виступає також у минулому часі. Наприклад: *була сп'івáла, пої́хаў буў, була ходíла, сóнце бу́ло пригр'íло*.

Умовний спосіб дієслів.

У більшості українських діалектів форми умовного способу не відрізняється від форм літературної мови, а саме, у говірках південно-східних і поліських. Умовна частка **-би** додана до форм минулого часу. Ця частка може скорочуватися, якщо опиниться після голосного звука: *ходíў би, йа б ходíў*.

У південно-західних діалектах частка **би** приєднує до себе особові енклітики в 1-ій та 2-ій особах однини і множини і набуває вигляду **бим** (1 особа), **бис'** (2 особа): *бíс'мо, бíс'ме, бíс'ми* (1 особа множини), *бíс'те* (2 особа множини): *п'ішоў би-м, ходíли бíсмо, ти би-с п'ішоў*.

Наказовий спосіб дієслів

В українських діалектах існують незначні відмінності у формі наказового способу, що спостерігаються у виникненні діалектних новотворів.

У деяких поліських говірках фіксовані усічені форми 2 особи однини наказового способу: *пи 'пий', би 'бий', забí 'забий', не ли 'не лий'*.

У наддністрянських говірках дієслова з префіксом **ви-**, **за-**, **при-** у 2 особі однини збережений наголос на закінченні **-и**: *винусі́* 'винось', *вихуді́* 'виходь'

У 1 особі множини у всіх діалектах форми **-ім**, **-імо**, **-мо**: *ход'ім*, *бер'ім*, *нес'імо*, *сад'імо*, *плáčмо*. У карпатських говорах та надсянських говірках маємо **-іме**, **-ме**: *с'ád'ме*, *стán'ме*, *хвál'ме*, *рóbме*, *ма́йме*.

У західнополіських говірках, певно, контамінаційні форми (1-ої і 2-ої особи множини): *ход'імте*, *нос'імте*, *каж'імте*.

У 2-ій особі множини у всіх діалектах виступає особова флексія **-іг'**, **-іт**, **-те**: *бер'ім'*, *хвал'ім'*, *стán'te*, *мі́йте*. У ряді говорів форми на **-іте**: *бер'іте*, *ход'іте*, *клад'іте*.

Форми 3-ої особи однини і множини у всіх діалектах творяться аналітично, поєднуючись із спонукальною часткою **нехай** (**хай**), яка може набирати фонетичні різновиди **наї**, **н'аї**, **нех**, **неї**: *нех вóзит'*, *наї нóс'ат'*, *хаї рóбит'*.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ЛЕКСИКА І СИНТАКСИС ГОВІРОК

ЛЕКЦІЯ 8. СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ МОВИ

План

1. Типи відмінностей у синтаксисі діалектної мови.
2. Діалектні відмінності в словосполученнях зі зв'язком узгодження і керування.
3. Стверджувальні і заперечні слова-речення.
4. Відмінності у структурі простого речення.
5. Відмінності у структурі складного речення.

1. Типи відмінностей у синтаксисі діалектної мови

Діалектна мова у синтаксисі характеризується, по-перше, спільними явищами у синтаксисі для всіх наріч, по-друге, структурами, що обмежені у вживанні на окремих територіях та служать засобами розрізнення на синтаксичному рівні.

У діалектній мові переважають прості синтаксичні структури, хоч і складні структури в ній представлені досить широко, щоправда тут переважає сурядний спосіб поєднання над підрядним. Для діалектної мови властива більша, порівняно з літературною, поширеність безсполучникової сполуки речень, чому сприяє широке використання ритмомелодичних засобів – інтонації, пауз тощо.

2. Діалектні відмінності у словосполученнях зі зв'язком керування та узгодження

Відмінності між українськими діалектами на синтаксичному рівні насамперед і найбільшою мірою стосуються словосполучень, причому не всіх їхніх типів, а переважно лише тих, що організовані за способом керування.

Основні типи відмінностей у структурі словосполучень:

1) структури, в яких безприйменникові конструкції одних діалектів відповідають в інших діалектах і в літературній мові: південно-західні діалекти: *менé боліт голова, пасу кон'і, в'івц'і*; південно-східні і літературна мова: *мен'і боліт' голова, пасу конéї, овéц'ї*;

2) структури, в яких безприйменникові конструкції відповідають прийменниковим конструкціям в інших діалектах або навпаки (протиставлення безприйменникових і прийменникових конструкцій):

а) безприйменниковій діалектній конструкції відповідає прийменникова конструкція в інших діалектах чи у літературній мові: південно-західні діалекти: *мен'і боліт голова* і південно-східні діалекти та у літературній мові: *ў мене боліт' голова*.

б) прийменниковій діалектній конструкції одних діалектів відповідає безприйменникова конструкція інших діалектів та літературної мови: у карпатських говорах: *пишу' с пером, р'ізати з ножом, скажі' дл'а нéїї* – в інших діалектах та літературній мові: *пишу' пером, р'іжу ножém, скажі' її*.

3) структури, у яких прийменниковій конструкції одних діалектів відповідає прийменникова конструкція як в інших діалектах, так і в літературній мові. Тут можна розрізнити кілька різновидів:

а) прийменникові конструкції, що утворені за допомогою того самого прийменника, але в діалектах виступає при ньому іменник в різних відмінкових формах:

середньозакарпатське *о дэс'ат' годін* – у південно-східних діалектах та літературній мові *о дес'ат'її годін'і*;

наддністрянське *помéжи л'ўди говоріти* – у південно-східних діалектах та літературній мові *пом'іж л'уд'мі говоріти*;

б) рівнозначні прийменникові конструкції, у яких іменники виступають у тій самій відмінковій формі, а прийменники при цьому в різних діалектах різні:

середньозакарпатське *іду на грибі* – південно-східне *іду по грибі*;

південноволинське *ўл'із проз в'ікно* – південно-східне *ўл'із чéрез в'ікно* – наддністрянське *ўл'із без в'ікно*;

в) рівнозначні прийменникові конструкції, в яких у різних діалектах виступають як різні прийменники, так і різні відмінкові форми іменників:

середньозакарпатське *про л'ўди не мóже* – середньозакарпатське, південно-східне *чéрез л'удéї не мóже*;

середньозакарпатське *прийшоў д брáтови* – лівобережнополіське *пришоў к брáту* – південно-східне та південно-західне *прийшоў до брáта*;

г) уживання прийменників з різною семантикою (знахідний відмінок + про): *про талони ни мóна вз'ати цўкру* – південно-східне *без талон'ів не мóжна вз'ати цўкру*.

В узгодженні найчастіше поєднані іменник з прикметником, коли одне слово залежне від іншого, міняючи головне слово – змінюється залежне, напр.: *зелéне йáблуко*. В основному говірках відбувається повне узгодження, напр.: *молодóго чолов'їка, старóго д'їда*. Проте бувають і відхилення, напр.: у говірці с. Липне Луцького р-ну Волинської обл., с. Постійне Рівненської обл. мають таке узгодження: *дóбрїя л'ўди* 'добрі люди', *зелéнийя ліпи* 'зелені липи'.

3. Стверджувальні і заперечні слова-речення

У літературній мові вживане здебільшого одне стверджувальне слово-речення – *так*, українські говірки для цього мають значно більше можливостей: за С. Бевзенком, у південно-східних діалектах – це *да, так, еге*, у південно-західних – *так, йо, айно*. Але і цей перелік, звичайно, не повний.

Отже, загальноукраїнським є еквівалент речення *так*, пор. приклади з досліджувальної території: *Так! Так! Так! Кут'а так, ну і рїба і зáвше* (Старий Брус, повіт Влодава, Люблінське воєводство). Часто такі ствердження підсилюють частками: *І там ми бра́ли шл'уп... – І священник був? – А так! Православний* (Янівка, повіт Влодава, Люблінське воєводство, Республіка Польща).

Широке вживання в різних діалектах, зокрема у мовленні поліщуків навіть старшого віку, росіянізма *да* та його редульованої форми. Наприклад, Чи були у Колках кравці? – *Да, ш'івц'ї, кравц'ї були!* (Розничі на Маневиччині); Тоді як на хуторі жили? – *Да, йак на хўтор'ї* (Рудники на Маневиччині, Волинь).

Характерною особливістю говірок є часте вживання поліфункціонального слова *ну*, за яким львів'яни безпомилково називають північно-західний регіон України, що є батьківщиною мовця (порівняйте діалоги): Волинянин: *Ну то шо ви хот'їли?* Галичанин: *От вже ї волин'ака тут;* Галичанин: *Ц'ї волин'акї все ну́кайт'.* Волинянин: *Ну ї ви неправду говорите...*

Широко відомі й інші еквіваленти речень: *Чи розказували про сусїдок, як одна все приходила позичати муку? – Ага́* (Підцир'я на Камінь-Каширщині). *Танц'увале кул'ес' та йак вуз'ме крутакá... крутакá... а: тим... скрїпкуйу. Угу* (Ворокомле на Камінь-Каширщині).

4. Відмінності у структурі простого речення

Діалектні відмінності у структурі простого речення в українській діалектній мові нечисленні, зводяться вони до деяких особливостей у вираженні членів речення або до особливостей у структурі деяких різновидів речень, зокрема ускладнених.

Існують незначні відмінності в оформленні питальної частки **чи**: у значній частині говорів виступає частка **чи**, у карпатській та галицько-буковинській групах вона нерідко має початковий **ц** [**ци**]. Крім того, частка **чи** в південно-

східних і поліських діалектах нерідко поєднується з підсилювальною часткою **ж** і набуває вигляду **чиж**.

У вираженні підмета не знаходимо якихось великих розходжень поміж українськими діалектами. Порівняймо: у наддністрянських говірках – *йе нас штир'ох брат'іў*; у північнокарпатських говірках – *брат'іў тр'ох нас було*; у західнокарпатських – *бы'ло двох брат'іў*; у подільських говірках – *тр'ох нас на л'он'і робіло*.

Рядом особливостей характеризуються південно-західні діалекти і у вираженні присудка, зокрема слід відзначити особові речення з присудком, вираженим особовими формами дієслова **мати, не мати**, яким в інших діалектах звичайно відповідають безособові речення з присудком, вираженим дієсловом **є** чи предикативним словом **нема, немає**: *А ви майете воду?*; *майу др'ібн'і д'іти*; *то́та жонá ма́ла дв'і д'іўки*.

Вираження головних членів речення

Підмет. Порівняно рідко вживаються займенники у функції підмета (найчастіше вони опускаються): *йду на хвэрму*; *будимо там жати*; *сидит і ни робит*.

Підмет може виражатися формою іменника або займенника у родовому відмінку множини з кількісним числівником: *жилó двох чолов'ік'ів*; *пришлó трох хлопц'ів*; *робіло штир'ох брат'ів*.

Можуть бути конструкції, де підметом виступає тільки числівник-означення без іменника або займенника: *с'іло штир'ох*; *булó ш'іст'ох*.

Плеонастичний підмет (спершу іменник, а потім особовий займенник), найчастіше при поясненні про який-небудь предмет: *сокирки, вони́ кругом по пол'у ростут'.*

Реальний суб'єкт дії може виражатися формою непрямого відмінка, а не називного: *йе л'удей ус'аких на с'в'іт'і*.

Простий присудок.

Залишки давніх конструкцій у лівобережнополіських говорах з дієприслівником у ролі присудка: *ц'ілу н'іч не спавши*; *н'ічого не йівши*.

Особові форми дієслова **мати**: *в'ін майе три корóви*; *ви майете воду?*

Збережені конструкції в південно-західному наріччі: *йа йест в хат'і*; *ты йес' у мамóчки*; *не йе воді*.

Збережені стягнені форми старого перфекта: *в'ідбув йем сво́йу па́ншчину*; *бо́йам йем с'а тебе́ дуже*.

У ряді південно-західних діалектів дієслівний присудок може бути виражений формою так званого майбутнього другого: *буду вже в'ітхóдила*; *будеш ходіў ковал'іром*; *буду ходіти 'ходитиму'*, *робіти буду 'робитиму'*.

Часто вживаються безформні присудки вигукового типу (*трах, хот, стук, гр'ук* та інші), які означають моментальну дію в минулому з відтінком раптовості: *а т'і тар'ілки т'іл'ки зен'...*; *гуп об стул кулакóм*.

Складений присудок.

Іменна частина складеного присудка у формі називного відмінка була нормою у давній літературній мові. Називний відмінок ще зберігається у південно-західних говірках, а орудний – у південно-східних і частково північних: *ми були б'ідн'і*.

Контамінова конструкція з орудним і називним предикативним: *вона́ була н'і багáтойу, н'і б'ідна; вона́ ста́ла дл'а д'іте́ї ма́теройу і ба́т'ко*.

У складеному іменному присудку вживані такі нечленні прикметники: *го́ден, рад, ла́ден, пові́нен, гото́ў*.

Південно-східні і північні говірки вже втратили предикативну зв'язку дієслова **бути** теперішнього часу, зберігають її південно-західні говори: *р'іка́ йе широ́ка; то не йе б'іда́; не йе води́*.

Особливості вираження означення.

Різких відмінностей в узгодженні означення, вираженого прикметником, з означуваним словом немає, порівняймо: *йáсний ден', дóброго хло́ц'а, дóброму чолов'іков'і, тíху дитíну*.

У середньополіських говірках наявні омонімічні форми прикметника: *зелéни л'іс – зелéни двéри, чі́сти ру́шнік – чі́сти рúк'і, дóбри́а д'іти, серді́тийа л'úди*.

Присвійність виражається за допомогою присвійного прикметника або родового відмінка іменника чи іноді давального. В одних говірках переважає конструкція *ба́т'кова ха́та*, в інших – *ха́та ба́т'ка*, іноді вони вживаються паралельно. Давальний означальний рідко вживаний, збереглася в закарпатських говірках: *ж'інка мо́йému бра́тов'і; сестра́ туб'і 'твоя́'; брат' йім пришо́ў*.

Неузгоджені означення:

а) іменникові означення із прийменниками **на** і **до** у знахідному і родовому відмінках, що відображають мету, спрямованість на певні предмети: *ка́м'ін' до кусі́; годéжа на смерт'́; д'і́жа на хл'іп*. Такі конструкції можуть мати прийменник **для** (л'є): *виз дл'а солóми; пл'áшка л'е му́лукá*.

б) конструкція означення з прийменником **про** та іменником у знахідному відмінку: *сорóчка про св'áто 'святкова сорочка'*.

в) означення з прийменниками **до** і **на** та віддієслівними іменниками в родовому і знахідному відмінках: *вукул'áри ду чі́тан'і; вода́ на купáн':а*.

г) означення з прийменником **о** та іменником у місцевому відмінку: *ст'іл о трох но́чах; пес о криві́х ла́бах*.

г) конструкції з прийменником **під**: *в'із п'ід картóпл'у; ко́шики п'ід виногра́д*.

д) інфінітивне означення: *ба́нка клепа́ти ко́су; вода́ купáти д'іти*.

Вираження додатка.

У множині прямиї об'єкт дії – іменник, що означає живі істоти, виступає в діалектах двома формами:

1) давніша конструкція у називному-знахідному множини, що поширена переважно у південно-західних говорах: *мáла кóн'і; пригна́ла гу́си, пасу́ корові́.*

2) у південно-східних і північних говорах поширені переважно конструкції прямого об'єкта із знахідним відмінком множини, що має форму родового відмінка: *нагна́ў додо́му куре́ї; пасу́ гусе́ї; покли́каў д'іте́ї.*

Додаток-об'єкт, що в нього відбувається дія, виражена присудком, у діалектах української мови виступає у двох конструкціях:

1) безприйменникова конструкція давального відмінка іменника (займенника), що означає об'єкт (південно-західні говірки, зрідка північні): *жона́ помёрла чолов'я́кови; мойо́му свёкру голова́ болі́т'.*

2) Конструкції з прийменником у (в):, що поширені у південно-східних і північних діалектах: *у тво́го ба́т'ка помёрла ма́ти; у його́ болі́т' голова́.*

Вираження обставин.

Часте вживання прислівника займенникового походження де у значенні куди: *ти де іде́ш? Де ма́ма п'ішла?*

Замість прислівників взимку, влітку вживаються адвербіалізовані форми *л'ітом, зимо́ўу, ра́нком.*

Обставини часу: *о тї́жден' 'через тиждень', в с'ім годї́н 'о сьомій годині', в об'їд 'опівдні', по вече́р'і 'після вечері'.*

Обставини місця: *до ха́ти; схова́ла до кишéн'і; поста́вити до пéч'і; поста́вила у н'іч; пришóв ку ма́тери; пришлі́ в'іт то́му дере́ву (бойківські); сид'а́т' л'е дере́ва.*

5. Відмінності в структурі складного речення

Складносурядні речення.

Відмінності спостережені найчастіше в уживанні різних сполучників чи в перевазі в одних діалектах одних сполучників, а в інших – інших. У карпатських говорах для вираження протиставних відносин широко вживають діалектні сполучники **ай**, **айбо**, **айно**: *оты йа́блыка не роздава́йте, ай да́йте сви́ни; йа бы вам пом'їх, айбо́ ни ма́ўу ча́су.*

У частині наддністрянських говірок, а також у північнопідкарпатських, надсянських та в деяких інших поширений діалектний сполучник **іно**, що вживається з вираження протиставлення: *л'ампа до́бра, йно марши́нка до н'ічо́го.* У буковинських говірках сполучник **ба** вживають в єднальній, протиставній та розділовій функціях: *в'ін не йїў, ба й ні́ти не хо́че.* У поліських говірках уживано сполучник **дак** як у єднальній, так і в протиставній функції: *иді́, а то угле́д'ат', дак би ти бу́дут'.*

Складнопірядні речення.

Найвиразніші протиставлення, між українськими діалектами спостерігаються в організації пірядних з'ясувальних, означальних та деяких обставинних.

У багатьох південно-західних діалектах підрядні додаткові приєднано до головного за допомогою сполучників **же (жи), о (ош), аби, би, жеб, жеби, ожби, коб, коби**: *а в'ін просів, же би йогó пустіли; знали, же б'іда буде; пириказував, би прийшов, вона чикайе, коб ма́ти прийшла.*

У підрядних означальних поширене сполучне слово **котрий** (в багатьох південно-західних діалектах): *йа знаў цигана, ко́трий пчо́ли мав.*

Отже, в українській діалектній мові на рівні синтаксису треба розрізняти три основні діалектні системи – південно-західну, південно-східну і поліську, в кожній з яких, у свою чергу, виділяються і окремі підсистеми.

ЛЕКЦІЯ 9. ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ

План

1. Типи діалектних відмінностей у лексиці.
2. Склад діалектної лексики з погляду її походження.
3. Семантичні діалектизми.

1. Типи діалектних відмінностей у лексиці

Лексичні діалектизми – це слова, для найменування певної речі, явища, поняття тощо, що вживані на обмеженій території і утворені за існуючими в мові моделями від інших коренів або запозичені. *Лексичні діалектизми* – це своєрідні синоніми літературних назв.

У лексиці слід виходити з принципу співвідносності, тому розрізняють два типи:

- 1) протиставні (співвідносні) діалектні явища;
- 2) непротиставні (неспіввідносні) діалектні явища.

Протиставні діалектні явища

Південно-східне наріччя	Північне наріччя	Південно-західне наріччя
<i>Картóпл'а, картóшка</i>	<i>Картóпл'а, картóхл'а, картофл'і (морф. і фонет.), бўл'ба</i>	<i>Картóпл'а, бўл'ба (лекс), барабóл'а (лекс), б'іб (семант.), р'іпа (семант.), крúмпл'і, мандибúра, кумп'іте́ра</i>
<i>Драбі́на, л'éсн'іца</i>	<i>Драбі́на, рабрíна, страмі́на, л'і́еса, л'ісави́ц'а</i>	<i>Драбі́на, ла́зиво, лу́тра</i>
<i>Руши́нц'а, флі́нта, руж:ó</i>	<i>Руши́нц'а, ручні́ц'а, стрéл'ба, дубил'ту́вка, л'úхва</i>	<i>Руши́нц'а, пу́шка, фл'інта, стр'іл'бі, л'úфа, тве́р</i>

Непротиставними називаються лексичні діалектизми, які вживані лише в окремому говорі чи говірці, а в інших їхні відповідники відсутні до відповідних предметів чи понять. Наприклад, у Карпатах широко розвинуте вівчарство, тому тут так багато специфічної термінологічної лексики, в інших регіонах України вівчарство слабо розвинуте (у степовій частині розвивається зовсім в інших умовах), наприклад: *бáнуш*, *йúхвар'ка*, *з'óбаўка*, *баш'тáн:и^ек* 'смерековий бір', *вáгаш* 'стежка в горах', *стáйа* 'житло пастухів',

Склад діалектної лексики з погляду її походження

Діалектна лексика українських діалектів за своїм походженням може бути двох типів: 1) архаїчні елементи; 2) інновації.

Діалектні слова-архаїзми являють собою спільнослов'янські (праслов'янські) чи східнослов'янські (прасхіднослов'янські) слова, що збереглися в українських діалектах до наших днів, не ввійшовши у словниковий склад літературної мови.

У південно-західних діалектах збережено багато слів, що сягають ще родоплемінного ладу. Так, у південно-західних діалектах знаходимо слова спільнослов'янського походження, що кваліфікуються тепер як діалектизми. Наприклад, *вуй*, *уй*, *вúко*, *уúко* 'дядько, материн брат'; *стрий*, *стриúко*, *стрико* 'дядько, батьків брат'; *йатрув'ка* 'братова дружина', *д'áдина* 'тітка', *д'íвер* 'чоловіків брат', *с'в'ис'т'* 'сестра дружини', *сéстрич* 'син сестри'; *вепр*, *випúр'* 'кабан, дикий кабан', *вúв'ірка* 'білка', *вúд'іти* 'бачити', *л'ім'ус'*, *л'ітос* 'торік, минулого року'.

У карпатських говорах відомі слова, що, очевидно, сягають праслов'янської доби: *оранúц'а* 'рілля', *кипл'áток*, *кипúáток* 'окріп', *кл'ім'* 'комора', *плáт'а* 'верхня одежа', *голóуник* 'розбійник, вбивця', *дан'* 'податок', *óтрок* 'слуга, раб'.

Найбільше вживано у діалектній мові слів-інновацій, що виникли на ґрунті окремих говорів і вживані на вузькій території. Такі слова наявні у всіх наріччях.

На окраїнних українських землях окремих шар становлять діалектизми, запозичені з інших мов. Їх можна віднести до слів-інновацій, оскільки вони побутують на невеликій території чи певному діалекті в теперішній час, наприклад: *вáрги* 'борода, підборіддя', *вáрга* 'губа', *коб'іта* 'дружина, жінка', *хлоп* 'чоловік, селянин', *ботéї* 'отара', *бурдéї* 'землянка'.

2. Семантичні діалектизми

Семантичні діалектизми – слова, вживані в певній говірці, що звучать так само, як і в літературній мові, і мають спільне походження, але інше значення. Наприклад: у західнополіському говорі *злúден'* 'жадібна людина' (у літературній мові *злудень* – бідняк), *лихúї* 'дірявий' (літературне *лихий* – людина, що чинить лихо), *пe^upeⁿ'ілка* 'метелик' (літературне *перепілка* – самка перепела, перепелиця), *ц'іпóк* 'щабель у драбині' (літературне *ціпок* – товста гілка або частина тонкого стовбура, які використовують як палицю при ходьбі) та інші.

Тепер порівняймо літературні значення слів, ужитих у наступних реченнях, із їхнім значенням у говірках:

- *горóдник* 'той, хто займається городництвом' (у говірках 'лопата');
- *гул'áти* 'ходити не поспішаючи, для відпочинку, задоволення та інше' (у говірках 'танцювати');
- *дивáн* 'рід м'яких меблів для сидіння і лежання' (у говірках 'тканий килим');

ЛЕКЦІЯ 10. НАРОДНА ФРАЗЕОЛОГІЯ

План

1. До питання про класифікацію фразеологізмів.
2. Діалектні фразеологізми.
3. Народні прислів'я, приказки, складанки і т.ін. та відбиття у них діалектних особливостей говірок.

1. До питання про класифікацію фразеологізмів

Фразеологізми – 1) стійкі сполучення двох і більше слів, що створюють семантичну єдність і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули; 2) різні усталені вирази, такі як приказки, прислів'я, складанки, крилаті вислови. Напр., *тебé дóбре по смерт' посилáти* 'людина довго виконує завдання, іноді не до кінця', *щос' у л'іс'і здóхло* 'сталося щось незвичайне'; *перемивáти к'істочкі* 'обговорювати, критикувати (фразеологізм пішов з часів, коли вже не спалювали покійників, а закопували; після 3-5 років розкопували могилу, перемивали кістки, згадуючи, яким добрим був покійник, і знову закопували)'; *поб'іти горшкí* 'посваритися', *скакáти в грéчку* 'зраджувати', *до лáмпочки* 'все байдуже', *ну і ну* 'щось незвичне, гарне (службові слова)'.

Мовознавці класифікують фразеологізми за різними ознаками:

- 1) питома українські фразеологізми, що дійшли до нас з праслов'янської мови або від східних слов'ян: *мáти зуб*, *попáсти н'ід гар'áчу рúку*;
- 2) власне українські фразеологізми: *передáти кут'і мéду*, *óблизн'а сп'їймáти*;
- 3) запозичені, напр., *contra spem spero* (Леся Українка «Без надії сподіваюсь»), *tet-a-tet* 'один на один', *c'est la vie* 'таке життя';
- 4) фразеологічні кальки або напівкальки: *медóвий м'іс'ац'*, *бúр'а в скл'áнц'і водí*, *апетít прихóдит' н'ід час їйдí*, *солómйана вдовá* [Скрипник 1973; Білодід 1973].

2. Діалектні фразеологізми

Діалектні фразеологізми поділяємо на такі групи:

- 1) фразеологізми спільні з літературною мовою, напр., *йак рак свісне* 'ніколи', *точíти л'áси* 'базікати';

2) фразеологізми, що складаються із загальноживаних слів, але зрозумілі на певній території, хоч слова вжиті літературні, напр., *брáтис'а на штúки* 'жартувати' (відомий на невеликій території Галичини), *заній холо́дноїу водо́їу* 'забудь' (у волинських говірках), *йак л'óду* 'саме стільки' (північно-західні говірки); *впáсти з пéч'і* 'народити дитину' (у холодну пору року для породіллі відгороджували місце на печі); *кров з нóса* 'обов'язково';

3) фразеологізми, що мають відмінності фонетичного чи граматичного характеру, напр, *бу́ти на сém'ім нéбов'і* 'бути радісним, щасливим', *до л'áмпочки* 'нічого не цікавить', *к'іна́ не бúде* 'чекали, надіялися, але не справдилося'. Морфологічна відмінність, напр., у слові *к'іно́*, яке у літ. мові не відмінюється.

4) фразеологізми, які мають лексичні діалектизми, що відомі на невеликій території, напр., *браку́йе до́ги* 'бракує розуму' (з румунської – клепка); *прик'ітити брínзу* 'отримати відмову під час сватання' (у р-ні Карпат дають бринзу хлопцеві, за якого не хочуть виходити заміж); *бóмки збивáти* або *сл'іпакі́*; *óводи ловіти* 'нічого не робити, байдикувати', *бл'úзнути в очі* 'сказати образливе слово';

5) запозичення фразеологізмів з інших говірок, напр., *н'і кола́, н'і двора́* 'нічого немає, бідний', *оп'áт' два́ц'ат' пйáт'* 'знову' (з російської мови), *до кол'óру, до вибо́ру* 'великий вибір', *шчо за ду́жо, то н'ездро́во* 'якщо забагато, то не піде на користь' (з польської мови), *ма́тка бо́ска, св'інти йéзус, дл'а бл'ізі́ру* 'створити обманливе враження' (з польської мови);

б) одному населеному пункті, напр., *хóдит' йак та Гóл'ка* 'про жінку неряху, бруднулю', *худá йак Бартоші́ха* 'дуже повна жінка', *іде́ йак Ул'ійáн* 'ходьба з підскоком'. Фразеологізми про смерть: *іті́ до Олекс'і́а* 'кладовище близько будинку Олексія', *шчо́б тебé ві́несли на горб* 'кладовище знаходиться на горбі, на височині', *н'úхати як ліпи цв'іту́т'* 'навколо кладовища ростуть липи'.

Такі фразеологізми вказують не тільки на мовотворчість народу, але і на оригінальність говорів.

3. Народні прислів'я, приказки, складанки та інше. Відбиття у них діалектних особливостей говірок

Відбиття діалектних особливостей у народних прислів'ях:

фонетичні відмінності: *Йак ни пос'і́єш ду́ Мико́ли, то ни ма́тимеш нико́ли* (Світязь на Волині); *Стр'і́тин':є з морóзом, то к'éдаї са́ни, а по́раїс'а з во́зом* (Положеве на Любомльщині); *сплі́н':е – не спе, йек св'ін'é, вставáї спозарáнку, б'і́ре в рук'é копа́нку* (Залізниця на Любешівщині); *пру́йшлэ Грумне́це – ск'іда́ї рукавэ́це* (Доманове на Ратнівщині); *на Бурéса гр'éдка лі́са* (Погулянка на Любешівщині);

акцентуаційні відмінності: *йек на В:éден':е вода́ – буде́ в мiсци́ молока́* (Черче на Камінь-Каширщині), *В:еден':é с'ват навидé* (Сильне на Ківерцівщині); *йек на Стр'і́тен':е ден' йáсний – буде́ л'он крáсний* (Черче на Камінь-Каширщині)

– *Стр'ітен'а* – *зимі нема* (Несвіч Луцьк); *Сплин':é пита́йе, чи нас'ін':а йе* (Світязь на Волині) – *Спас – бирі рукавіци про запас, Сплén':е – напéвне* (Сильно на Ківерцівщині);

морфологічні варіанти: *Са́ва гво́зд'і го́стрит', а М'іко́ла* (ж. р.) *пр'іб'іва́йе* (Підгір'я на Ратнівщині), – *Мико́ла забі́ла ко́ла* (Підманево на Волині); *Варва́ра но́чи вурва́ла, а Мико́ла дн'е до́точі́ла* (Мельники на Волині); *Варва́ра но́чи вурва́ла, а Са́ва* (ж. р.) *дн'е приписа́ла* (Положево на Волині); *пришо́в Спас* (ч. р.) *й хл'і́ба припа́с* (Черче на Камінь-Каширщині) – *Про́йшло Спа́са* (с. р.) – *готу́ї рукаві́ц'і до па́са* (Личани на Ківерцівщині);

Словотвірні відмінності у суфксації:

-ух-а: *Вод'ану́ха, Багату́ха, Готу́ха, Горготу́ха, Шчедру́ха;*

-иц-и: *Громні́ци се́ред зимі́ци* (Підманево на Волині);

Основоскладання:

Шо Га́н:а нажне́, то Па́лікопа спа́лит' (Романів Луцьк);

На Іва́на Го́ловос'і́ки шоб бу́лі по́вни зас'і́ки (Світязь Шацьк);

Всенóшна – Всинóчна, Вс'о́ночн'а.

Словосполучення:

До С'вато́го Ду́ха не скида́ї кужу́ха, а по С'в'ато́му Ду́с'і знов ході́ в кужу́с'і (Жидичин на Ківерцівщині);

Пи́сана Кол'ада́, Вод'ана́ Кол'ада́, Дру́га Кол'ада́.

ЛЕКЦІЯ 12. УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОГРАФІЯ І ТЕКСТОГРАФІЯ

План

1. Поняття про діалектографію.
2. Діалектні словники української мови, принципи їх укладання.
3. Тематичні словники. Монографічні дослідження.
4. Текстографія.

1. Поняття про діалектографію

Діалектографія – це вступний процес наукового вивчення діалектів (нагромадження фактів, їх опис і класифікація та узагальнення із зібраних, описаних і класифікованих фактів). Таким чином, діалектографія описує стан говірок, який існує в окремих населених пунктах чи в окремих регіонах, не подаючи генези та еволюції мовних відмінностей. Діалектографія – це сума знань про будову говірок на різних мовних рівнях – у фонетиці, граматиці, лексиці.

Діалектологія, беручи зафіксований і описаний діалектографією стан говірок та використовуючи історично-порівняльний метод, встановлює,

досліджує виникнення відмінних мовних рис, вивчає їх причини, генезу, робить синтетичні узагальнення.

Таким чином, діалектологія, є ніби історичною і порівняльною граматиною діалектів, коли говіркові факти досліджені діахронічно, використовуючи порівняльномовні методи.

Предметом вивчення діалектології є діалект як група діалектних рис, які концентруються на певній частині поширення загальнонаціональної мови, однак вирізняючись етнічно від певної групи представників того ж народу.

Узагальнення знань у діалектографії відображено у:

1. Лінгвістичних атласах.
2. Словниках діалектизмів (повні, диференційні, тематичні).
3. Діалектних текстах.

2. Діалектні словники української мови, принципи їх укладання

У більшості діалектні словники укладені за алфавітним принципом. У них вказаний діалектизм, його літературне значення, якщо

- іменник – закінчення у родовому відмінку однини і множини;
- дієслово – закінчення I або II дієвідмін однини і множини, доконаного чи недоконаного виду. Вкінці наведений приклад вживання слова у реченні говіркою населеного пункту.

У 50-х рр. XIX ст. над великим діалектологічним словником «Матеріялы для словаря Малорусскаго нарѣчія, собранія въ Галиціи и въ Сѣверовосточной Венгріи Яковомъ Федоровичемъ Головацкимъ, публичнымъ ординарнымъ профессоромъ русской Словесности въ цѣсарскомъ королевскомъ Львовскомъ Университетѣ» працював Я. Головацький (вперше надрукована 1982 р.). Збереглася тільки частина А – З (понад 10 000 слів) [Матеріали, 1982].

У лексикографічній праці Є. Желехівського і С. Недільського «Малоруско-німецький словар» уміщено понад 64 000 слів [Желехівський 1886].

«Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка став словником української живої мови. Тут поряд із загальноновживаними словами фіксуються і діалектизми, часом вузьколокальні; вони здебільшого документуються.

Види діалектних словників:

- словники однієї говірки, напр., Сабодаш І. «Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району» [Сабодаш 2008]; Голянич М. Мовний портрет села Тюдів у 2-х т. [Голянич 2018] та інші.

- словник групи говірок одного діалекту, наприклад: Аркушин Г. «Словник західнополіських говірок у 2-х т. [Аркушин, 2016]; «Гуцульські говірки: Короткий словник» за редакцією Я. Закревська [Гуцульські говірки 1997]; Корзонюк М. «Матеріали до словника західноволинських говірок» [Корзонюк 1987] та інші.

3. Тематичні словники. Монографічні дослідження

Тематичні словники – це вид лексикографічних словників, у яких зібрані говіркові слова на одну тему, напр., мисливство, кулінарія, гончарство, лікарські рослини конкретної говірки або одного населеного пункту.

Наведемо приклади словників з різними групами лексики:

Аркушин Г. Мисливська лексика західнополіського говору [Аркушин 1991]; Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок [Гримашевич 2002]; Євтушок О. Народна будівельна лексика Західного Полісся [Євтушок 1990]; Куриленко В. Лексика тваринництва поліських говорів [Куриленко 1991] та інші.

Монографічні дослідження: Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору [Аркушин 2004]; Залеський А. Вокалізм південно-західних говорів української мови [Залеський 1973]; Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди: етнолінгвістичні студії. Т. 1. [Конобродська 2007]; Мойсієнко В. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. [Мойсієнко 2006]; Омельковець Р. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі [Омельковець 2006]; Приступа П. Говірки Брюховецького району Львівської області [Приступа 1957] та інші.

4. Текстографія

Текстографія – створення діалектної текстотеки; підготовка хрестоматій, у яких представлено діалектне мовлення з різних регіонів України.

Хочемо відзначити професора, доктора філологічних наук Г. Аркушина, який створив серію текстографічних праць із Західного Полісся: Голоси з Берестейщини [Аркушин 2012], Голоси з Волинського Полісся [Аркушин 2010], Голоси з Підляшшя [Аркушин 2007], Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення [Аркушин 2022].

У цих працях представлені записи корінних жителів етнічних українських земель – Берестейщина і Підляшшя. За зробленими фонозаписами (у виданнях додані диски розповідей респондентів), ми переконуємося, що українською мовою говорили і досі розмовляють найстарше покоління цих земель. У їхньому мовленні уже багато росіянізмів та полонізмів, але збережені слова і вимова українських слів.

Текстографічні праці: Бідношия Ю. Етнолінгвістичні матеріали з Північного Підляшшя [Бідношия 2006]; Бріцина О. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: тексти та розвідки [Бріцина 2006]; Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів [Буковинські 2006]; Говірка с. Машеве Чорнобильського району [Говірка 2003 – 2005]; Говірки південно-західного наріччя української мови [Говірки 2000] та інші.

ЛЕКЦІЯ 13. ЛІНГВІСТИЧНА ГЕОГРАФІЯ

План

1. Предмет і завдання лінгвістичної географії.

2. З історії лінгвогеографії та принципи картографування мовних явищ.

3. Атласи української мови.

1. Предмет і завдання лінгвістичної географії

Лінгвістична географія (лінгвістичне картографування) застосовується для визначення територіального поширення місцевих діалектів, встановлення класифікації їх, вивчення взаємовідносин місцевих діалектів як місцевих різновидів національної мови. На окрему географічну карту-бланківку на підставі діалектологічних матеріалів, зібраних за спеціальною програмою, наноситься певним способом діалектне явище, внаслідок чого постає повна картина поширення тієї чи іншої мовної риси на певній території. Якщо лінією з'єднати між собою ті населені пункти, які стоять на межі різного відбиття того ж самого мовного явища в говорах, то вийде розмежувальна лінія (так звана ізоглоса), яка чітко укаже межі поширення певного мовного явища. Дані багатьох карт показують межу між двома сусідніми говорами, бо хоч ізоглоси окремих діалектних явищ звичайно не збігаються, але при скупченні вони чітко відмежовують один говір від іншого.

Зібрання лінгвістичних карт, на яких відбито поширення діалектних мовних явищ, над лінгвістичним, чи діалектологічним, називають атласом. У таких атласах є два види лінгвістичних карт: карти окремих явищ і зведені карти, чи карти ізоглос, які складаються на підставі карт окремих явищ. Саме зведені карти дають можливість з певністю говорити про взаємовідносини говорів відповідного більшого діалектного угруповання чи й національної мови, стають надійною основою при створенні наукової класифікації місцевих діалектів, справді загальної діалектологічної карти певної мови.

Терміни картографування: ізоглоса; пасмо ізоглос; атомарні карти; синтетичні (зведені) карти; бланківка; ареал; ізоглоса – ізофона, ізоформа (ізоморфема), ізосинтакса, ізолекса, ізосема.

2. З історії лінгвогеографії

Лінгвогеографія – галузь мовознавства, що за допомогою картографічних знаків, нанесених на спеціальну карту, визначає територіальне поширення діалектних назв реалій, і подає класифікацію місцевих говорів та взаємовідносини різних діалектів.

Лінгвогеографія, тобто лінгвістична географія, порівняно молода галузь мовознавчої науки. Її зародження пов'язують з діяльністю німецького вчителя Георга Венкера. 1876 року він розіслав усім своїм шкільним учителям Рейнської області анкету-питальник, що містила 40 коротких фраз із 300 слів, які ілюстрували найважливіші фонетичні й граматичні особливості німецької мови. Згодом Венкер розширив територію свого дослідження. У вигляді лінгвістичних карт Венгер оформив відповіді на питальник. Перший випуск підготовленого

ним «Діалектологічного атласу північної і середньої Німеччини» під редакцією Фердинанда Вреде опубліковано у 1881 року. Цей рік і можна вважати початком історії лінгвогеографії.

Атласи бувають загальнонаціональними й регіональними, тобто такі, що охоплюють усю національну територію чи тільки якусь частинку (регіон) цієї території. Початки української лінгвогеографії треба пов'язувати з іменем проф. І. М. Зілинського 1912 – 1913 рр. Він видав [Карту українських говорів з 1 кольоровою мапою та 20 сторінок тексту](#) [Зілинський 1933].

Однак бувають атласи, що охоплюють декілька національних територій, на яких представлено дані декількох мов. Наприклад, «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас», спершу була запланована праця над проектом, згодом він виходить окремими випусками. З 1965 по 1975 років вперше в історії славістики за єдиною програмою, що охоплює 3 454 питання з усіх рівні мовної структури

Лінгвістична термінологія та принципи картографування мовних явищ

Лінгвогеографія має власну усталену термінологію.

Бланківка – географічна карта, на якій позначені лише гідроніми та кордони. Залежно від масштабів подаються або лише обласні центри, або, крім них, районні центри. У цих населених пунктах, як правило, діалектологічні записи не роблять. Замість назв сільських населених пунктів, у яких записаний матеріал, ставиться крапка, а зверху пишеться порядковий номер. В окремому спискові біля цих номерів указується назва села, район, область (якщо потрібно – країна).

Картографічні знаки. Під крапкою і порядковим номером наноситься картографічний знак, що відповідає якомусь мовному явищу. Картографічні знаки – це геометричні фігури (коло, трикутник, прямокутник, ромб та ін.), зафарбовані різними кольорами (в кольорових атласах) або заштриховані (у чорно-білих).

Розрізняють протиставлення першого рівня (в лексичних атласах) – це протиставлення за коренями; для різних коренів використовуються різні кольори або різне штрихування, наприклад: 'назви зайчат, що народилися навесні' позначаємо *марц'ук* колом; *майовік* зафарбованим колом; *весн'анік* заштрихованим колом.

Протиставлення другого рівня – за словотворчими засобами, передаються різними геометричними фігурами, крім кола, і мають зафарбування чи штрихування відповідних коренів, напр.: *марц'івок* позначаємо трикутником; *майовік* позначаємо зафарбованим трикутником; *весенч'ук* позначаємо трикутником, що заштрихований.

Протиставлення третього рівня відбивають фонетичні або акцентні відмінності, вони позначаються просвітами або рисками у відповідних геометричних знаках.

Легенда. Пояснення картографічних знаків називаються легендою карти. Вона може бути вміщена на цій же карті, може бути на іншій сторінці або у спеціальних коментарях.

Ареал – це територія поширення певного мовного явища.

Ізогліба – це умовна лінія, яка відділяє ареал одного мовного явища від іншого. Розрізняють: *ізофона* – відділяє фонетичне явище; *ізоформа* (ізоморфема) – морфологічне; *іzosинтакса* – синтаксичне; *ізолекса* – лексичне; *ізосема* – семантичне явище.

Лекція 14. УКРАЇНСЬКА МОВА ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ. НАЙВІДОМІШІ ДІАЛЕКТОЛОГИ

План

1. Українська мова у Західній та Східній Європі.
2. Українська мова у Центральній Європі
3. Українська мова на Американському континенті та Австралії.
4. Найвідоміші діалектологи.

Вважалося, що до 2014 кожний третій українець проживав поза межами України, але з початком війни їхня кількість збільшилася, особливо з 24 лютого 2022 року. Отже тих, хто поза Україною, і називаємо українською діаспорою.

Зазначимо, що українська діаспора вважається однією з найосвіченіших серед усіх світових діаспор, вона на другому місці у світі! А хто на першому?

У СУМ подано таке визначення: “Розсіяння по різних країнах народу, вигнаного завойовниками за межі його батьківщини” [СУМ, XI, 679].

Ці слова із СУМ не підходять до українців, які здавна проживають на своїх землях у Білорусі (Берестейщина), Росії (Кубань, Стародубщина), Польщі (Лемківщина, Холмщина, Підляшшя), у Молдові, Румунії. Вони не вигнані з України, а там живуть споконвіку. А ті, хто переселився у ці країни пізніше, – це вже діаспора.

1. Українська мова у Західній і Східній Європі. Мовознавці.

У Західній Європі українська мова поширена завдяки українцям та їхнім нащадкам. Еміграція на цю частину Європи почалася близько триста років тому. Загальна кількість українців – 93 тисячі чоловік (1989).

В *Австрію* почалася еміграція після приєднання Галичини та Буковини до Австрійської імперії. Багато українців живуть у Відні. Українці мають православну церкву, а з 1950 років були українські садки, школи, вузи, видавництво «Наші дні», виходили газети «Останні новини», «Промінь», журнали «Літавра», «Звено».

У *Бельгії* налічується близько 3 тис. українців (1989 рік), які приїхали сюди в основному після 1945 року. Вони мешкають у [Брюсселі](#), [Левені](#), провінціях [Ено](#), [Лімбург](#), [Льєж](#). Тут діють Українське науково-освітнє товариство (з 1947 року; опікується школами для українських дітей), [Об'єднання](#)

[українок Бельгії](#) (з 1948 року) та інші національні громадські організації. У 1948 році створено Головну раду українських громадських організацій Бельгії. Виходять часопис [«Вісті»](#) (з 1945 року) — орган Українського допомогового комітету в Бельгії, журнали [«Голос Христа Чоловіколюбця»](#), [«Крилаті»](#). У 1947—1948 роках виходив місячник «Тризуб».

У *Голландії* живе близько 1 тис. українців, які входять до Об'єднання українців у Голландії (з 1948 року). У XVII столітті у вищих школах країни навчались українські студенти. Утворений за ініціативою Андрея Шептицького Апостолат для українців фінансував (1948—1950 рік) Українську католицьку семінарію у Кюлемборгу, У Тілбурзькому університеті існує кафедра українознавства

В *Люксембурзі* живе невелика група українців, що поселилися тут у 1933 р.

В *Іспанії* українці — переважно студенти [Колегії Святого Якова](#). Об'єднані в Товаристві студентів-католиків [«Обнова»](#) та однойменному хорі при ньому (з [1947](#) року) та в Українській студентській громаді (з [1956](#) року).

В *Італії* після 1596 року постійно перебуває невелика українська громада греко-католицького духівництва Рима та його околиць (Українська колегія Святого Йосафата, Українська папська семінарія, храм Святої Софії й Український католицький університет ім. Святого Климента, Головний монастир сестер служебниць (з 1947 року) і василіанок (з 1953 року), монастир «Студіон» (1954 рік) і Турина (салезіяни). У Ватикані, в архівах зберігаються документи з історії України. З 1939 року ватиканське радіо щодня транслює програму українською мовою. У 1945—1947 роках в Італії було близько 15 тис. українців, переважно військовополонених, які згодом виїхали до Великої Британії. В 1954—1956 роках видавався італійською мовою журнал «Ucraina» («Україна»). В університетах Рима і Неаполя були організовані факультети української мови.

У *Швеції* мешкає близько 2 тис. українців (1991 рік). З'явилися вони тут ще за часів Київської Русі. Великий потік емігрантів (після 1709 року) був зумовлений подіями [Північної війни](#). Сучасна українська діаспора склалася в основному після Першої та Другої світових війн. Найчисельніші групи — у [Стокгольмі](#), де у [1947](#) році засновано Українську громаду, що видає кварталний бюлетень [«Скандинавські вісті»](#) (з 1954 року); у [Мальме](#), де діє Українське культурне товариство; в [Еребру](#), де є Українсько-шведська громада. Шведський уряд виділяє кошти на утримання державної української школи.

Українська мова у Східній Європі.

В сучасній *Румунії* українська мова зберігається щонайменше в 100 населених пунктах повітів [Марамуреш](#), [Сату-Маре](#), [Сучава](#), [Караш-Северин](#), [Тиміш](#), [Тулча](#). Загальна кількість українців у Румунії за офіційними даними — понад 66 тисяч, фактично ж їх значно більше. Українські говірки Румунії належать переважно до [південно-західного наріччя української мови](#), а

саме — до [середньозакарпатського](#), [гуцульського](#) та [покутсько-буковинського діалектів](#).

В українських населених пунктах вивчають у школах українську мову й літературу як предмет, раніше існували ліцеї з українською мовою викладання. На філологічному факультеті [Бухарестського університету](#) було українське відділення з нерегулярним набором. Видаються підручники й посібники з української мови й літератури. У 1990 році утворилася [Спілка українців Румунії](#), яка видає двотижневик [«Вільне слово»](#) (в 1949—1989 роках виходила газета «Новий вік»), публікацію «Український вісник».

Українські говори в Румунії досліджували І. Петруц, М. Павлюк, [І. Робчук](#), С. Бодзей та інші.

Вплив *сербської і хорватської* мов позначився переважно на активізації спільних для цих мов форм орудного відмінку однини іменників жіночого роду з флексією -ом (вбдом, вулиц'ом, сбл'ом), енклітичних займенникових форм тощо. Поширилася тенденція до невідмінювання числівників (післ'а п'ят' роки, в'ід в'іс'ім л'іт).

Лексичний склад генетично неоднорідний; включає загальнонародну і діалектну лексику, запозичення. Зберігся принесений з батьківщини основний словниковий фонд, який стосується повсякденного життя (стіл, крісло, царбк «шафа для посуду», горн'й, бан'ак, душка «плаття», корчунок, фіра, грал'і, ковал', бл'ахар, побережник тощо.). Однак потреби в номінації реалізуються здебільшого засвоєнням сербської і хорватської лексики, тому в словниковому складі переселенських говірок значна кількість запозичень. Малопродуктивним є спосіб творення назв на ґрунті власних дериваційних засобів.

Незважаючи на ряд інновацій, які з'явилися на різних рівнях структури українських говірок *Боснії*, вони в основі своїй залишилися українськими. Працюють українські культурно-мистецькі товариства. Українською мовою пишуть письменники П. Головчук, О. Власов, С. Кулеба, Р. Мизь, В. Стрехалюк, М. Ляхович, Н. Ляхович, Н. Сапун, І. Терлюк, Б. Гралюк та інші. Нею друкуються матеріали в журналах «Нова думка», «Думки з Дунаю». Сформувався локальний варіант української літературної мови — [русинська мова](#).

Українці живуть на території сучасної *Словаччини* віддавна: за окремими джерелами — з 10-12 ст. Компактні поселення розташовані в основному вздовж словацько-українського кордону і далі зі сходу на захід смутою завширшки 5—45 км і завдовжки понад 160 км обіч словацько-польського кордону майже до гір [Високі Татри](#).

В українських селах Східної Словаччини діють українські школи, щоправда, часто паралельно зі словацькими, в яких є лише окремі українські класи. У місті [Пряшеві](#) — український театр, українське відділення при спілці словацьких письменників, відділ української літератури Братиславського словацького педагогічного видавництва.

Угорицина. Єдиним селом, в якому українська мова збереглася як засіб спілкування у побуті, є [Комлошка](#) біля [Шарошпатака](#) (комітат [Боршод-Абауй-Земплен](#), а частково село [Мучонь](#) та передмістя м. [Мішкольца Герембель](#)). Місцеві жителі, чиє українське пракоріння сягає давніх віків, називають себе здебільшого то словаками, то руснаками.

У [Данії](#), [Норвегії](#), [Фінляндії](#) теж є невеликі групи українців.

2. Українська мова у Центральній Європі

У *Польщі* налічується понад 300 тисяч автохтонних українців, що компактно проживають у південно-східних районах (на південь від міст [Новий Сонч](#), [Ясло](#), [Кросно](#), [Санок](#)) — північні [лемки](#) вздовж польсько-українського кордону (часто впереміш з поляками), надсянці в районі [Перемишля](#) (верхнього басейну р. Сян), далі на північ між [Бугом](#) і [Нарвою](#) — носії підляських говірок ([Холмщина](#)).

Більшість автохтонного українського населення в Польщі — селяни, що користуються своїми місцевими говірками. Літературна мова, як і діалекти польських українців, зазнали впливу [польської мови](#), зокрема в лексиці, особливо фаховій, суспільно-політичній. Поширенню української літератури мови сприяє українська преса в Польщі, зокрема щоденна газета [«Наше слово»](#) (з 1956 року) і додаток до неї «Дитяче слово» (пізніше «Світанок»), щомісячний журнал «Наша культура» (з 1958 року).

Існувала кафедра української мови у Люблінському університеті ім. М. Кюри-Склодовської. Видавався альманах «Над Нарвою і Бугом», де друкувалися наукові статті, вірші та твори.

У *Німеччині* проживає близько 20 тис. українців (1989 рік). У XVIII–XIX століттях українці приїздили сюди групами із західноукраїнських земель на сезонні роботи. Під час Першої світової війни тут було близько 200 тис. українських військовополонених. Після поразки національно-визвольних змагань 1917—1921 років частина українських політичних біженців знайшла притулок у Німеччині. Перед 1939 роком тут проживало близько 10 тис. українців. Центром української еміграції був Берлін. На кінець Другої світової війни в Німеччині опинилося 2,5—3 млн українців (військовополонені, примусово вивезені на роботи до Німеччини та інші), більшість з яких була репатрійована. Центром громадського, наукового та культурного життя українців у Німеччині, всієї діаспори став Мюнхен. Тут міститься Український вільний університет (з 1946 року), Європейське представництво Української вільної академії наук, Український технічно-господарський інститут (з 1945 року — у Регенсбурзі, з 1952 — у Мюнхені), видавництва («Українське видавництво», «Сучасність», «Молоде життя», «Verlag Ukraine», що разом з Німецько-українським товариством видає німецькомовну літературу про Україну тощо), у 1954—1995 роках працювала українська редакція радіостанції «Свобода», з 1954 року виходив громадсько-політичний тижневик «Шлях

перемоги» (з 1992 року — у Львові, з 1996 — у Києві), католицький релігійно-суспільний тижневик «Християнський голос» (1949—1951 рік), місячник «Сучасність» (з 1961 року; з 1992 — у Києві).

У Франції нараховується близько 30 тис. українців (1989 рік). Першими переселенцями були прихильники гетьмана І. Мазепи. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття сюди прибуває з Наддніпрянщини й Галичини чимало інтелігенції, за участю якої створюється осередок українського громадського і культурного життя. Багато українців приїхало після Першої світової війни (учасники національно-визвольних змагань 1917—1921 років, заробітчани з Галичини). Під час Другої світової війни тут опинились українці, примусово вивезені на роботи, та полонені. Багато з них вступали до лав Руху Опору, об'єднувалися в українські бойові загони. Після війни до Франції переїхали українці з таборів переміщених осіб в Австрії і Німеччині. Освіта українською мовою забезпечується громадськими організаціями. Є українські школи, заняття в яких проводяться по середах (Париж, Ліон), та тритижневі курси українознавства під час канікул. Підготовка фахівців з української мови здійснюється у державних вищих школах: з 1939 року — у Національному інституті східних мов і цивілізацій, з 1972 року — в університеті Париж VIII (Сен-Дені) та в університеті Бордо. Питаннями культури опікується Українське академічне товариство. Наукова робота зосереджена в Сарселі біля Парижа, де перебуває НТШ в Європі, що видає «Записки Наукового товариства імені Шевченка», «Вісті із Сарселю», «Вісті Наукового товариства ім. Шевченка в Європі». Там же перебуває редакція «Енциклопедії українознавства», Комісія допомоги українському студентству.

У Швейцарії живе невелика група українців. Першими емігрантами були інтелігенти, які в другій половині ХІХ ст. через національні утиски з боку імперських російського та австро-угорського урядів залишили свою батьківщину і в 70-х роках ХІХ століття створили тут український громадсько-культурний осередок. Заснована М. Драгомановим «Українська друкарня» (1876—1919 рік) видала 112 книг і брошур. Українська діаспора в Швейцарії сприяє налагодженню зв'язків України зі світом. Особливо велика заслуга в цьому проф. Б. Гаврилишина.

3. Українська мова на Американському континенті та Австралії

Більшість американських українців (бл. 80 %) народилися у США. Лише 15 % походять з Наддніпрянщини, половина — з Галичини та Буковини, 35 % — із Закарпаття. Українці (89 %) живуть переважно у містах. Конформістські погляди частини емігрантів, їхнє бажання пристосуватися до нових мовних обставин привели їх та їхніх нащадків до швидкої асиміляції і таким чином вивели їх поза межі української громади та сфери функціонування української мови. Перша світова війна змінила тематику, поезія стала патріотичною як відгомін великих подій визвольних змагань. З першими прозовими творами

виступили Г. Грушка, Ю. Чупка, С. Макар, Н. Дмитрів, З. Бичинський, з драматичними — М. Струтинський, І. Луцик, Є. Мусійчук. Українські письменники США і Канади входять в Об'єднання українських письменників в еміграції «Слово» (засновано 1954 року) з найактивнішими філіями в Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго. На 1990 рік воно об'єднувало 128 письменників і критиків, з них 63 — у США: М. Тарнавська, С. Гординський, Ю. Шевельов, Д. Гуменна, Василь Барка (справж. — Василь Очерет) тощо. Ці письменники не створили окремої емігрантської літератури: тематично і психологічно, з погляду образності, вони продовжували бути частиною загальноукраїнського літературного процесу.

Масова еміграція в *Австралію* розпочалася наприкінці 1940-х років, а найбільшого розмаху набула 1949 року — з Німеччини, з так званих таборів [переміщених осіб](#) («Ді-Пі»).

Відразу після прибуття до Австралії українці згуртувалися, розпочалося громадське і церковне життя. У столицях всіх шести штатів утворилися об'єднання, які називалися українськими громадами [Вікторії](#), [Тасманії](#) тощо. Для координації дій і співпраці всі громади об'єдналися в [Союз Українських Організацій в Австралії](#). Окрім того, розпочав діяльність [Союз Українок Австралії](#), молодіжні організації [«Пласт»](#) і [«СУМ»](#), утворилися спортивні товариства «Копаного м'яча» і «Відбиванки». Ветерани двох світових воєн, колишні вояки [УПА](#) також створили свої організації.

Місцями розселення українців є штати [Новий Південний Уельс](#), [Вікторія](#), [Південна Австралія](#) в околицях найбільших індустріальних міст Австралії, біля Сіднею, Мельбурну та Аделаїди. Менші скупчення виникли в [Перті](#), [Брисбені](#), Окслі, Ньюкастлі, Волонгонзі, [Джилонгу](#), Саншайні та невеличка громада в столиці Австралії Канбері й її околицях Квінбієну. Живуть поодинокі родини в місті Кернс та в [Аліс-Спрингс](#). Невеличка громада українців живе в [Тасманії](#).

Сьогодні старша генерація, яку можна назвати будівничими українського життя в Австралії, поступово вимирає, а покоління, народжене в цій країні, має інші інтереси. Тепер в Австралії немає жодного українського театру, а громади в деяких провінційних містах перестали взагалі існувати. За останніх 40 років тут не було жодного припливу свіжої крові — еміграції з України. Лише незначна частина теперішніх емігрантів долучається до старої української громади. Українська громада має хороші стосунки із Посольством України в Австралії (м. [Канберра](#)).

3. Найвідоміші діалектологи

Олекса Горбач народився у с. Романів Перемишлянському р-ні Львівської обл. (05.02.1918 – 23.05.1997). Український і німецький філолог, доктор філологічних наук з 1951 р. Працював доцентом вільного університету у Мюнхені, викладачем української та польських мов у Геттінгені. У 1948 році

захистив докторську дисертацію «Наголос Зизанієвого «Лексису» з 1956 р.», а 1951 р. – дисертацію «Арго в Україні».

Автор праць з українського арго: «Арго українських вояків» (1963), «Арго українських школярів і студентів (1966), «Арго слобожанських сліпців («невлів»)» (1971).

Видані такі праці з української діалектології: «Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області» (1965), «Діалектний словник північно-доброджанської говірки села Муругиль над Дунаєм» (1969), «Північно-українська говірка й діалектний словник села Ступно, колишнього повіту Здовбунів» (1973), «Південно-лемківська говірка й діалектний словник села Красний Брідблизько Меджилаборець (Пряшівщина)» (1973), «Говірка Комарна й Комарнянщини» (197) тощо.

Працював також у галузях сучасної української мови, ономастики, міжмовних контактів, церковно-слов'янської мови, полоністики.

Михайло Лесів (03.05. 1928 р.) народився у с. Стара Гута Бучацького р-ну на Тернопільщині) – польський мовознавець, україніст і славіст, доктор філологічних наук з 1973 р. Автор праць з діалектології – «Діалектні фонетичні елементи в галицьких віршованих драмах 17-18 ст.» (1961), «Українські говори на території народної Польщі» (1973), «Місцеві власні назви Люблінщини» (1972), «Власні імена людей в українських загадках» (1979-1980), , дослідження «Українські говірки у Польщі» (1987).

Фелікс Чижевський (03.04.1949) народився у с. Заріка Біло-Підляського воєводства, Польща) – польський мовознавець, доктор гуманістичних наук з 1982 року. З 1998–2018 року – керівник кафедри україністики Люблінського університету ім. М. Кюрі-Склодовської. Досліджує польські та українські говори, фольклор українсько-польського етнічного порубіжжя. Уклав регіональний двомовний атлас, який відбиває вплив різних чинників на динаміку структури українських говірок у польськомовному оточенні – «Atlas gwar polskich I ukrain'skich okolic Włodawy@» (1986) та регіональну діалектну хрестоматію «Польські та українські діалектні тексти зі східної Люблінщини» (1998).

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

Тема: Фонетична транскрипція

I. Теоретична частина:

1. Які основні вимоги до фонетичної транскрипції?
2. Позначення голосних звуків за допомогою спрощеної фонетичної транскрипції.
3. Позначення приголосних звуків.
4. Особливості фонетичної транскрипції, прийнятої в українській діалектології.
5. Допоміжні знаки у фонетичній транскрипції.
6. Вимоги до записування зв'язних текстів.

II. Практична частина:

1. Записати фонетичною транскрипцією окремі діалектизми: *бойцюн, витропан, гаргона, дзямало, пуд'юджувати*.
2. Записати прислів'я і приказки, пояснивши їхнє значення.
3. Записати фонетичною транскрипцією продиктований текст.
4. Записати фонетичною транскрипцією загадки, відгадати їх. Які особливості говірок зафіксовані в цих загадках?

III. Студентське дослідження:

1. Діалектизми в одинадцятитомному Словнику української мови (на матеріалі одного тому).
2. Як представлена говірка мого населеного пункту чи сусіднього в "Словнику західнополіських говірок" (Луцьк, 2016).

IV. Проаналізувати фонетичний запис, указавши діалектні особливості:

/ то: / вже дав¹но / дав¹но було // куп¹ц¹'и їездил¹і / і згу¹бил¹і ми¹шочок та¹ких чер¹винц¹'ів чи там¹тих... / згу¹бил¹і ми¹шечок // но¹ їде д¹хд¹ та¹к¹'їй йак то... // йак то називайут¹ д¹'іти? / д¹'іт / д¹'іт шо... / йак називайут¹? / д¹'іди шчо ходил¹і? / [Старець? Жебрак?] / жебрак¹'і // жебрак шов / жебрак їде і пуд¹н¹'іс того мишка і каже / грош... / п'ін'он... // гроши то смерт¹ / гроши то сме¹р... / і пулу¹жив ти гроши // їде да каже / гроши то смерт¹ / гроши то смерт¹ / ал¹'е їде три та¹ких ша¹гастуф / їде три хлопцув / каже шо там д¹'іт говорить? / каже йак хочите то їд¹'іте бир¹'іте / бо йа не буду // вони зашл¹і / мишок йе грошей / мишечок // перше шчо? // йак вже гроши знашл¹і / то перше шчо? /// горилка / випити треба // їдного вислал¹і по горилку: / а двох л¹'іча... / л¹'ічат¹ / кул¹'ко то буде ду под¹'ілу / кул¹'ко то буде // тамтої пушов по горилку / ал¹'е думайе / пошчо майу д¹'іл¹'ітес¹'а / на трох / йак йа можу сам? // зйів горилку // трут¹'ізни понал¹'івав // а ти думайут¹ так // пошчо ми майем строх йак ми двох под¹'іл¹'ітис¹'а? / в-н прийшов с¹тейу

го|ри^елк'і|ю // во|ни йо|го / цик! / за... / за ₁того... / вда^вил'і / по... // напи^л'іс'а
го|ри^елк'і / і / (нерозбірливо) / і / і / д'іт |добре ка^зав // (Аркушин Г. *Голоси з
Підляшшя*. Луцьк, 2007. С. 50).

Дати відповіді на такі питання:

1. У яких словах наявні відмінності від літературної мови у системі голосних звуків?
2. У яких словах наявні відмінності від літературної мови у системі приголосних звуків?
3. Указати різницю в закінченнях відмінюваних частин мови супроти літературних відповідників.
4. Які лексеми відсутні в літературній мові? Чи можна з контексту встановити їхнє значення?

V. Домашнє завдання:

Підготувати невелику зв'язну розповідь говіркою свого села (орієнтовні теми: “Моє село”, “Заняття односельців”, “Незвичайний випадок”, “Природа мого краю”, “Легенди, перекази, анекдоти”, “Звичаї та обряди” та ін.) (усно).

Вимоги до записів діалектного мовлення

(повторення правил фонетичного запису)

Для фіксації діалектного мовлення використовують фонетичну транскрипцію.

Найголовніші вимоги:

- не вживати літери *я, ю, є, ї, щ, ь*;
- як відомо, букви *я, ю, є* на письмі позначають або один звук, або два (буква *ї* – завжди *й + і*), тому для правильної фіксації потрібно встановити, чи чути звук [й], пор.: *синя* = *сін'а*, *сім'я* = *с'ім'я*, *літнє* = *л'ім'н'є*, *своє* = *сво'є* і т.д.;
- для позначення звуків [дз], [дз'], [дж] використовуємо знаки *з, з', ж*: *гедзь* = *гез'*, *джміль* = *жм'іл'*;
- фонема /й/ реалізується у звуках [й] (перед голосним – *його*) та [ї] (перед приголосним та в кінці складу – *тв'ї*);
- фонема /в/ реалізується у звуках: губно-губному [в] (*водá*), губно-зубному [в'] (*в'ікно*) та нескладотворчому [ў] (*жоб'ути*);
- м'якість передньоязикових приголосних звуків позначаємо знаком ' (*с'іл', с'н'іг*);
- пом'якшення губних, шиплячих, задньоязикових та горлового позначаємо знаком ' (*в'ін, б'іг, шч'ітка, г'ірки*);
- середньоязиковий звук [й = ї] завжди м'який, тому загальноприйнято

не позначати його м'якість (*йїхати, старій*);

- подовження приголосних звуків позначаємо двокрапкою: *вес'іл':е*;
- оскільки діалектне мовлення записуємо лише фонетичною транскрипцією, то ці фіксації не беремо у квадратні дужки (можна виділити їх курсивом): У говірці широко вживаний протетичний звук [г], пор.: *гóко, гóзиро, годін* і т.д.;

- як правило, у фонетичних записах великих літер не вживають: *їван да мáрїа, с кóвл'а до лу́чка*;

- у записах текстів ком і крапок не використовують, а паузи позначають похилими лініями: / (мала пауза), // (більша пауза), /// (довга пауза);

- знак питання та знак оклику використовують у кінці питальних та спонукально-окличних реченнях: *и де ти хóдиш?*; *пуди́ді с'удá!*;

- наголос позначаємо над літерою, що передає наголошений голосний, або прямою лінією перед наголошеним складом: *прийшла́ с кáт'оїу* – *прийшла́ с кáт'оїу*;

- слова, які в мовному потоці вимовляють разом, позначаємо дужкою: *пришóв с тáтом; ни бу́ла тáмичк'і*.

(Див. записи текстів, наведені в цій програмі).

Практичне заняття № 2

Тема: Вокалізм української діалектної мови

I. Теоретична частина:

1. Загальна характеристика вокалізму українських говірок.
2. Які відмінності спостерігаються поміж українськими діалектами в системі голосних фонем? Чим це зумовлено?
3. Південно-східна система вокалізму.
4. Північна система вокалізму.
5. Південно-західна система вокалізму.
6. Карпатська система вокалізму.

II. Практична частина:

1. Прокоментувати фонетичні явища, що відбулися в таких словах: *снуп, сул', нуж; гулува́, мулукó, курóва; жéто, рéба, кéдати; ку́н', ву́л, стуел; тра́ба, ста́шка, ца́гла, сарп; слон, вéчка, пúдало, пцén'ки*.

2. На Західному Поліссі зафіксовані такі фонетичні варіанти слова ріг : *р'іг, риг, рог, рох, ро, руг, руї, ру"г, руог, рвег, рег*. Як виникли ці варіанти?

III. Студентські дослідження:

1. Найцікавіші явища у вокалізмі західнополіських говірок (за "Словником західнополіських говірок", Луцьк, 2016).

2. Вокалізм молодіжного жаргону (за "Словником евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини

Волині”).

3. Вокалізм говірки свого населеного пункту.

IV. Прочитати текст і схарактеризувати особливості вокалізму говірки.

[Де взялися ваші озера?] / ¹каж¹ут' / там то ¹церква то ^анула / бу¹ла ¹церква і ^ва¹на там шос' то ^анула / гос¹пот' йо¹го з¹нає / і во^ана пуш¹ла пуд ^земл'у / і с¹тала во^ада //

а ц'а ва¹диначка // іш¹ло ве¹сил':а / і: / вот // бу¹ло ве¹сил':е / і ^був ко¹лод'аз'^с / і ^па⁰ш¹ла ^д'івка / от в ^нас / і ^ко^алис' так / ше йак і вже ва¹на там / е: / шоб ва¹ди наб¹рати^е і ^кедала гр¹ош'і ту¹да / в ^ко^алод'аз' // і ^ва¹на йак наг¹нулас'а б¹рати ^воду і ^кенула гр¹ош'і / то впав з ^гала¹ви ви¹нок / і ^ва¹на вта¹нула і ^лозиро розли¹лос' // і ^ва¹не з¹веч':а ви^енок / ну // (Аркушин Г. *Голоси з Волинського Полісся*. Луцьк, 2010. С. 136)

Підготувати відповіді на такі питання:

1. Рефлекси ***o** в новозакритих складах.
2. Вимова [o] в ненаголошеній позиції.
3. Рефлекси ***ē** (ѣ) у відкритих і закритих складах.
4. Вимова наголошеного [и].
5. Вимова ненаголошеного [е].

V. Домашнє завдання.

Записати на окремому аркуші 25 діалектних слів з говірки свого населеного пункту, які мають відмінності у вокалізмі супроти літературної мови; подати літературні відповідники. Сторінку підписати так: “**Особливості вокалізму говірки села ... району ... області. Студент ... групи**”.

Зразок:

чус'нек ‘часник’

к'їнути ‘кинути’

т'утка ‘тітка’

спу'ватє ‘співати’

йедін ‘один’

(За цим зразком виконувати всі інші домашні завдання)

Практичне заняття № 3

Тема: Консонантизм української діалектної мови

I. Теоретична частина:

1. Загальний огляд консонантизму українських говорів.
2. Характеристика губних фонем.
3. Характеристика сонорних фонем.

4. Характеристика інших передньоязикових фонем.
5. Середньоязикова фонема /й/.
6. Задньоязикові та фарингальна фонем.
7. Різні звукові зміни в діалектних словах.

II. Практична частина:

1. Прокоментувати фонетичні явища, які відбулися в таких словах: *колóпн'і, прокéва, скороводá; радóк, порáдок, вару́; гóко, гу́л'ха, во́зиро, во́син'; па́лиц, хлóниц, кунéц; надивíласа, втомíлосо; рабл'і, оловá, ліна.*

2. Дослідити, як виникли і що означають такі діалектизми: *скул', стам'іц'і, гóз'д'іка, во́де, уну́ча, динáнцит', к'істо, малéйкайа, со́нейко.*

III. Студентські дослідження:

1. Найцікавіші явища в системі консонантизму українських говірок (за Атласом української мови), звернувши увагу на асиміляцію і дисиміляцію.

2. Найцікавіші явища у консонантизмі народної мови (за "Словником західнополіських говірок", Луцьк, 2016).

IV. Прочитати текст, указавши особливості консонантизму говірки.

/ то¹д'і¹ т'ашко¹ бу¹ло / и¹ зари¹ вакшеї¹ // них¹то по¹н'ат':а¹ ни¹ маїе¹ / них¹то ни¹ в:а¹жайе¹ // л'уд'ам да¹йут йа¹к'іс' до¹бавку / шос' ми¹н і¹ни¹чо не¹ да¹йут // мучат¹ / ко¹лис' жи¹ла мучилас¹ / на п'іт'нацит'¹ сотеї¹ го¹рода // т'роїе д'і¹теї¹ году¹вала // т'ашко¹ бу¹ло к'репко // и¹ зари¹ ни¹чо ни¹де / і¹ так йа¹ мучуса¹ и¹ зари¹ / ни¹ зва¹жайе¹ ни¹ на¹ шо // мучили¹ и¹ дал'і¹ мучат¹ / мучит¹ и¹ вс'о¹ //

(Аркушин Г. *Голоси з Волинського Полісся*. Луцьк, 2010. С. 392)

Підготувати відповіді на такі питання:

1. Вимова кінцевих приголосних у дієсловах третьої особи множини.
2. Указати, у яких словах відбулося оглушення дзвінких приголосних.

Чому?

3. Указати, які м'які приголосні стверділи. Назвати причини ствердіння.
4. Назвати слова, у яких відбулася заміна одних приголосних іншими.
5. У яких словах відбулося усічення звуків та складів?

V. Домашнє завдання.

Записати на окремому аркуші 25 діалектних слів з говірки свого населеного пункту, які мають відмінності в системі консонантизму супроти літературної мови; подати літературні відповідники.

Практичне заняття № 4

Тема: Приналежність говірки до певної мови

I. Теоретична частина:

1. Українська мова серед інших слов'янських.
2. Оригінальні риси української мови у вокалізмі.
3. Оригінальні риси української мови у консонантизмі.
4. Мова і мовлення.
5. Індивідуальне мовлення діалектоносія.

II. Практична частина:

Записати текст і визначити належність говірки до певної мови:

1. / а муї д'іт / 'бало ше йа мал'айа (показала зріст) хо'зу по 'хати / ми / на 'крайу села (повела рукою) жи'ли (подивилася у вікно) / чос' до 'нас 'л'уде хо'дили (чухає ніздрину) / наш 'бат'ко то майстро'витий був до 'ц'ого / то 'куз'н'ец 'оде хто при'шов пе'ре'дав / при'ходив шоб зро'бив / то 'бало д'іт так / рос'казує / то 'каже та'кий знахо'р'ів бу'ле / ну са'рай (показала обома руками) йак са'рай хл'ів // ну там ш'чел'і йе (горизонтально провела руками перед собою) чи дес' с'в'ітиц':а / а 'там 'каже шо з'робит' / ко'рова 'ногу заде'ре і ту'ди 'о 'ўтик'не (імітує, як нога застрягла в щілині) / копи'та сво'го (рукою позад себе) / о! (піднесла праву руку) / шо / шо ро'били //

(Аркушин Г. Голоси з Берестейщини. Луцьк, 2012. С. 469)

2. [Діти в селі є?] / н'е йес'ц' / вже / бив час што 'било 'мал'ен'ко с 'т'ім'і 'з'ет'м'і // с'кучно би'ло / б'ез 'з'е'ц'ей в нас // а 'тера йе / 'тера йак пошчи'тат'і то з 'з'іс'іт'єро на'певно 'буз'є // 'ал'є н'є 'дужо і 'л'у- з'і йєст // йєст час'т' та'к'іх до'мов што он'і з'і'мої по'рожні сто'ять // бо 'л'уз'і проб'і'вайут / прож'і'вайут в 'б'елос'ток / 'майут ква'тир'і бл'ок'і сво'їє / 'оз'є тол'ко 'л'єтом пр'і'є'жайут / пр'і'ї'жайут пос'і'д'єт соб'є / ко'баск'і погр'єт'і // і 'та'к'і'є д'єла // от йа об 'єтом вс'о //

(Аркушин Г. Голоси з Підляшшя. Луцьк, 2007. С. 448, 450.)

III. Студентські повідомлення:

1. Слова з говірки мого населеного пункту, що мають спільні риси з вокалізмом літературної мови.
2. Слова з говірки мого населеного пункту, що мають спільні риси з консонантизмом літературної мови.
3. Слова з говірки мого населеного пункту, що мають фонетичні відмінності супроти літературної мови.
4. Регулярні і нерегулярні фонетичні процеси у говірці мого населеного пункту.
5. Регулярні і нерегулярні процеси у словах молодіжного жаргону.

IV. Домашнє завдання:

Записати місцеві прізвиська, що виникли як характеристика мовлення окремої особи.

Практичне заняття № 5

Тема: Особливості українського діалектного словотвору та наголосу

I. Теоретична частина.

1. Поняття про словотвірні діалектизми.
2. Морфологічні способи словотвору:
 - а) суфіксальний;
 - б) префіксальний;
 - в) префіксально-суфіксальний;
 - г) словоскладання;
 - г) інші способи словотвору.
3. Неморфологічні способи словотворення.
4. Наголошення загальноживаних слів в українських говірках.

II. Практична частина.

1. Встановити особливості словотвору таких діалектних слів: *мату́хна, сестру́хна, припе́н'ки, вечоркі́, холóбдница, переба́чте, нашива́ти, та́мички, за́втрашки, велигду́ра, с'о́д'н'а, сухостбо́ї, рушнитэ́нце, тел'у́к, дит'у́к.*
2. Навести приклади неморфологічного способу словотвору.
3. Які особливості наголошування слів у вашій говірці?

III. Студентські дослідження:

1. Словотвір діалектизмів (за “Словником західнополіських говірок”, Луцьк, 2016).
2. Словотвір жаргонізмів із молодіжного мовлення (за “Словником луцьких жаргонізмів”).
3. Незвичні наголошення слів (за “Словником західнополіських говірок”).
4. Особливості наголошування луцьких жаргонізмів. Які цьому причини?

IV. Прочитати текст і прокоментувати.

/ в се́редо|пус'т'а // в се́редо|пус'т'е // ну / муї то|но што в а|мерици^і / то бил та|к'ім |же хлоп|чаком / и |уже с|порив... / вже |тойе... / и вже пуд|л'етував ко|ло с'тарших хлоп|ці / а |тийі с'тарши х|лопці тих молодш... / тих молод'а|ков на|мов'іл'і і пе|тел'н'у / |попелу на|клал'і / і с |туйу пе|тел'н'у с |попелом / і там до |однейі |хати / там д'ів|чата / там |д'івчина би|ла / там х|лопці би|л'і / |тойе... / и |очи'н'ів д|вери йак |пус'т'і / то |то / у:|йе! / |диму |повно с'тало // ої см'і|йал'іс'а! / и ни |ска|зав / ни |приз|навс'а мн'і же вун то зр|об'ів // по|том |потом / то |каже же та|к'ї с'тарши на|мов'іл'і так зр|об'іт'і //

(Аркушин Г. *Голоси з Підляшшя*. Луцьк, 2007. С. 124)

Підготувати відповіді на такі питання:

1. Які слова утворені суфіксальним способом?
2. Назвати деривати, що виникли внаслідок редуплікації.
3. Які діалектизми утворені основоскладанням?
4. Які слова утворені неморфологічними способами?
5. У яких словах наголос не відповідає літературній нормі?

IV. Домашнє завдання.

З говірки свого населеного пункту записати 15 словотвірних та 10 акцентних діалектизмів з літературними відповідниками.

Практичне заняття № 6

Тема: Морфологічні особливості українських говірок

I. Теоретична частина.

1. Які найтипівіші морфологічні відмінності існують між діалектною мовою і літературною?
2. У чому полягають морфологічні діалектні явища-архаїзми? Які діалекти особливо багаті на морфологічні архаїзми?
3. Морфологічні особливості іменника.
4. Морфологічні особливості прикметника.
5. Морфологічні особливості дієслова.

II. Практична частина.

Прокоментуйте рід іменників: *ту́хол', това́р, л'ітра, бенз'іна, лє́них, гарбуза́, лужо́к, лу́жок, грі́па, т'ігра, ста́ток, гол':é.*

Прокоментуйте закінчення іменників: *ногóї, клу́н'їйу, ха́тоу, руко́м, в чобóт'ух, бабе́ї, руке́ї, ма́тиро́у, ма́тира.*

Прокоментуйте прикметникові форми: *жі́тна* (солома), *сі́на* (фарба), *буга́т'її* (сусід), *чі́ст'її* (двір).

Прокоментуйте дієслівні форми: *ход'і́т'ї, берехчі́, зна́у, хо́де, кос'у́, був каза́в, ході́лис'мо, каза́лис'те, бу́ду пита́в.*

III. Студентські дослідження:

1. Особливості функціонування займенників у говірці вашого села.
2. Своєрідні західнополіські займенники (за “Словником західнополіських говірок”, Луцьк, 2016).
3. Евфемізми-замінники числівників у молодіжному жаргоні (за “Словником евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині”).

IV. Прочитати текст і прокоментувати.

/ ми^е жи^{ли}ли^е | тил'ко | бидни з | ма^{ти}ри^йу / | бат'ка в | нас не | бу^ло / | бат'ко наш в: уї^{ну} по^шов з | бу^л'шуви^{ка}ми^е // ни | схот'ів с | пол'шчийу | бути // а | ми

тил'ко двох з матиройу / ну йа вже дурусла и / те / булиє л'уде боґати вже / знайте мужик'є // вже руж:илис'а // все / а ме там пуставели таку хатиенку з матирийу сид'іли // а поле було: // мати от в нас // а тод'і ш вел'ми за подем // йак поле йе / то хаї вона йака то замуш п'іде // слипа і глуха і / ої! // ну і так'і боґати л'удиє / вже / а в йіх йе / так'ї парубок шо / шо / не хаї іде до вас примакиє / хаї іде! // а йа така була / ої! // ну шо ш / шишнацит' рокив ни було // то ш / висил':є робим //

(Аркушин Г. *Голоси з Волинського Полісся*. Луцьк, 2010. С. 276)

Підготувати відповіді на питання:

1. Навести приклади іменників, що мають інші закінчення, ніж їхні літературні відповідники.
2. Які морфологічні особливості прикметників?
3. Морфологічні відмінності дієслова.
4. Указати, які займенники відрізняються вимовою і відмінюванням від літературних відповідників.
5. Особливості службових частин мови.

Література (див. лекцію 9 та теми 1–2 для самостійного опрацювання).

V. Домашнє завдання.

Записати з говірки свого населеного пункту 25 прикладів на уживання займенників, числівників та дієслів, що мають морфологічні відмінності у порівнянні з літературною мовою.

Практичне заняття № 7

Тема: Синтаксичні особливості українських говірок

I. Теоретична частина.

1. Загальна характеристика синтаксису діалектної мови.
2. Основні типи діалектних відмінностей у словосполученні.
3. Відмінності у будові простого речення.
4. Особливості вираження та узгодження головних членів речення.
5. Другорядні члени речення.
6. Характеристика особливостей будови складного речення.

II. Практична частина.

1. Прокоментувати сполучення слів: *дл'а хати, л'а горі, б'іхчи без дорóгу, д хати, в л'іси, бліш:є к смёрт'і, прós'л'а гобйіда, по вуїн'і, круз гукно́.*

2. Прокоментувати будову речень: *хму́рно, но типло́; д'ітворá грайуц':а; голова́ гет' чісто забол'іла; сидіт в гокн'і; стирчіт в тилив'ізори; їду з зубáми; чи сут' у вас грóши?; йїду на дїзел'.*

2. *Синтаксис говірки свого населеного пункту.*

IV. Прочитати текст і прокоментувати.

/ да|л'і на згло|шен'її і в _спов'ід'і би|л'і / і |коло к'рижа |бат'ушка ан|тон'її го|ворит же / ти |йул'їя ска|жи дл'а мико|лайа / пудожд'їт'е на _дво|р'їє / |я вам шос' ска|жу // ну і |добре / |я ка|жу там сво|йому / а ще _ї |д|руга па|ра би|ла та|кайа |сама / |як' _ї _ми // |того |самого / і |д|ругуї туї |пари / го|вору / ну вже |вишов / |п|равда / пок|рижу|вав / і _|вишов |бат'ушка і _|каже / з|найїт'е што? / мо|йа н'е|д'ел'а |утром в _г|рабарц'ї // |я |буду |утром / то би|ла су|бота а то... / |утром |буду в _г|рабарц'ї |каже / слу|жив і н'ї смот|р'їт'е н'ї _на _што / |тил'ко б'є|р'їт'е двух с'в'ї|д'ет'ел'у штоб би|ло в'їнок ко|му под'єр|жат' / і _|я вас зв'їн|чайу // то|ди |я |буду прав // (Аркушин Г. *Голоси з Підляшшя*. Луцьк, 2007. С. 128).

Дати відповіді на такі питання:

1. Схарактеризувати словосполучення зі зв'язком узгодження.
2. Назвати словосполучення зі зв'язком керування.
3. Як передана пряма мова?
4. Особливості побудови простих речень.
5. Особливості побудови складних речень.

IV. Домашнє завдання.

Записати 25 словосполучень та речень з говірки свого населеного пункту, які мають синтаксичні відмінності супроти літературної мови, указавши їхні відповідники.

Практичне заняття № 8

Тема: Лексика українських говірок

I. Теоретична частина.

1. Типи діалектних відмінностей у лексиці.
2. Склад діалектної лексики з погляду походження.
3. Історичні нашарування в діалектній лексиці.
4. Семантичні діалектизми.

II. Практична частина.

1. Виписати лексичні діалектизми із запропонованого тексту, дібрати до них літературні відповідники.
2. Які ви знаєте діалектні словники? Схарактеризувати їх.
3. Навести приклади найцікавіших лексичних і семантичних діалектизмів.

III. Студентські дослідження:

1. Діалектні словники з різних регіонів України.
2. Лексичні діалектизми, про існування яких раніше не знали (за "Словником західнополіських говірок", Луцьк, 2016).

IV. Прочитати і прокоментувати текст.

/ ручни^еки^е т^кали / ход^{'н'}іки^е т^кали^е / е // кратив^ки^е ши^ели^е // кративку т^кали / ходи^ели / квадратиками^е // снуй^емо так / с^{к'}іко там пар / а _потом т^чемо и _воно ви^ходит' / [Доповнення сусідки:] пе["]ре["]би^ерайем квадрат^{'ік'}і / пириби[']райем // п^йат' ниток з^{'н}изу / переби[']раец^{'а} //

[Як ви вдягалися дівкою?] / то в кра^{'т}и[']юку / кра^{'т}ивка / полот^{'н}о б^{'і}лили / та^{'к'}і йупки^е ши^или б^{'і}ли / і / і / то^{'в}о / жи^{'к'}ет б^{'і}лій // с плот^{'н}а / сороч^{'к}и^е / с плот^{'н}а бу^{'л}е / и хуст^{'к}и^е да^{'ж}е бу^{'л}и^е с плот^{'н}а // так / т^{'к}али^е / т^{'к}али^е / би^{'л}или // вал^{'в}ал^{'и} / хуст^{'к'}е то / в^{'ж}е сороч^{'к}и^е на^{'ш}и^{'в}али^е / т^{'г}уставки / кв^{'іт'}ки^е на^{'ш}и^{'в}али^е / йа _ і _са^{'м}а на^{'ш}и^{'в}ала // (Аркушин Г. *Голоси з Волинського Полісся*. Луцьк, 2010. С. 94).

Підготувати відповіді на такі питання:

1. Назвати протиставні лексичні діалектизми. Скільки їх у тексті?
2. Назвати запозичення з російської мови. Про що вони свідчать?
3. Чи є запозичення з інших мов?

IV. Домашнє завдання.

Передати (перекласти) запропонований текст говіркою свого населеного пункту.

Молодий господар працював на обійсті, а Марічка порядкувала у світлиці. Вона спершу віником легенько підмела долівку, а після цього взялася чепурити рушниками нещодавно побілені стіни. Марійчині пучки ледве торкалися рушників, боячись їх забруднити, а на кожну китицю вона ще й дмухала, щоб нитки звисали прямесенько і рівнесенько. Найкращий рушник призначався на ікони, що тьмяно поблискували старовинною фольгою проти яскравого сонячного проміння, від чого оранжеві зайчики ніби притихли на протилежній стіні.

У кутку молодиця повісила вишиту картину: на блакитному фоні сліпучо-біла церква із золотосяйними банями. А коли на стіл застелила льняну скатертину і посередині поставила букетик айстр, то полегшено зітхнула: не соромно буде перед дядьком і його дружиною та двоюрідною сестрою, яких на цей вечір запрошено у гостину.

Практичне заняття № 9

Тема: Українська народна фразеологія

I. Стійкі народні вислови.

1. Власне діалектні народні вислови.
2. Народні вислови, що постали з анекдотів.
3. Прислів'я і приказки, відбиття у них говіркових рис.

4. Власні назви у складі стійких висловлюваннях.

5. Складанки-характеристики місцевих говірок.

II. Дібрати народні вислови з такими значеннями: а) ‘мало’; б) ‘далеко’; в) ‘ледарювати’; г) ‘нерозумний’; г) ‘гарний’.

III. У поданому тексті вказати фразеологізми, пояснивши їхні значення:

[Мати:] / а йа́ш то́бі бу́ла каза́ла / ни сковза́са по л’оду́ / бо л’уд годирве́ пудн’отк’і // от типе́р чо́боти йісти прос’ат / а в шко́лу в чо́му п’їдиш? / ха́йно ба́т’ко пріде / то тибé до́бре бирéзовейу ка́шойу ха́й нагод’їе //

IV. Записати стійкі вислови і пояснити їхні значення.

V. Студентські дослідження:

Як виникли деякі фразеологізми у говірці мого населеного пункту.

Діалектизми у стійких словосполученнях (зі своєї говірки).

Діалектизми у прислів’ях та приказках.

V. Домашнє завдання:

Підготувати словник діалектизмів своєї говірки (для міських жителів – словники жаргонізмів). Ця лексикографічна праця повинна містити не менше 75 словникових статей.

Практичне заняття № 11

Тема: Навчання учнів літературної мови в умовах говіркового оточення

I. Теоретична частина.

1. Як впливає говіркове оточення на мовлення учнів?
2. Учнівські помилки під час вимови звуків.
3. Помилки в наголошуванні слів.
4. Морфологічні помилки.
5. Синтаксичні помилки.
6. Які лексичні діалектизми найчастіше використовують учні?

II. Практична частина.

Підготувати вправи на виправлення діалектних помилок у мовленні учнів.
Провести фрагмент уроку.

Аналіз учнівських письмових робіт (фрагмент уроку).

III. Найцікавіші методичні статті із журналу «Українська мова в школі».

IV. Домашнє завдання.

Підготувати 2–3 вправи на виправлення діалектних помилок для учнів різних класів.

Практичне заняття № 12

Тема: Діалектизми в художніх творах

I. Теоретична частина.

1. Чи можна в художньому творі обійтися без діалектизмів?
2. Яка роль говіркових слів?
3. Які різновиди діалектизмів найчастіше вживані у художньому творі?
4. Як письменники пояснюють значення діалектизмів?
5. Яке наріччя і говір представлені у творі?

II. Практична частина.

Проаналізувати художні твори (на вибір) щодо доцільності вживання діалектизмів.

Леся Українка, «Давня казка», «Лісова пісня»

Василь Стефаник, *Новели*

Михайло Коцюбинський, «Тіні забутих предків»

Петро Щекерик-Доників, «Дідо Іванчік»

Василь Гей, «Тенета для Полісся»

Володимир Лис, «Століття Якова», «Соло для Соломії»

Наталка Бабіна, «Бодай будка»

Мирон Нестерчук, «Блакитна сарна»

Практичне заняття № 13

Тема: Студентська наукова міні-конференція

I. Виступи студентів із повідомленнями на різні теми з діалектології.

II. Визначити за фонетичним записом, до якого говору і наріччя належить текст:

[Що готували на Різдвяну вечерю?] / ну ви¹ч¹е¹ра то бу¹ла по¹сна / по¹с¹т¹ний ст¹ра¹ви // ки¹с¹м¹і¹л¹ завше з гр¹ечаної каш¹і // та¹кий ки¹с¹і¹л¹ // то вже бу¹ла та¹ка¹я с¹тала // йак то ска¹зати? /// ну ст¹рава / ст¹рава та¹ка¹я / то ки¹с¹і¹л¹ гр¹ечаній був // то то од¹на бу¹ла та¹ка ст¹рава // ка¹пуста завше бу¹ла // сел¹ед¹ци му¹сово / бу¹ли сел¹етци // і там // ну / ну все по¹снейе // и гр¹и¹би¹е // гр¹и¹би то сво¹йейі / е: / за¹боти бу¹ли / бо то зби¹ралис¹а гр¹и¹би су¹шити / сво¹йі гр¹и¹би // с¹м¹іно то в нас то пуд наст¹ил¹ни¹ц¹у все сти¹л¹іл¹і с¹м¹іно // (нерозбірливо) з¹верху засте¹л¹іл¹і и с¹тавили¹ то¹д¹і ст¹раву // ку¹т¹а то бу¹ла с¹ того... / и: / ис // с проса /// ку¹т¹у то ро¹били іс пше¹ничної каш¹і і с... / с тейі / йач¹м¹ін:ойі каш¹і ку¹т¹а // то ку¹т¹а / то та¹кий був тож обов¹йонс¹ковий пред¹мет // дода¹вали¹ / соло¹дил¹і и медом там / ма¹ком //

III. Переклад запропонованого тексту різними говорами української мови

III. Підсумки навчального курсу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Які основні вимоги до фонетичної транскрипції?
2. Які допоміжні знаки у фонетичній транскрипції?
3. Вимоги фонетичної транскрипції до записування зв'язних текстів?
4. У яких словах наявні відмінності від літературної мови у системі голосних звуків?
5. У яких словах наявні відмінності від літературної мови у системі приголосних звуків?
6. Указати різницю в закінченнях відмінюваних частин мови супроти літературних відповідників?
7. Які лексеми відсутні в літературній мові? Чи можна з контексту встановити їхнє значення?
8. Назвіть морфологічні способи словотвору?
9. Які морфологічні особливості іменника?
10. Які морфологічні особливості прикметників?
11. Які морфологічні особливості дієслова?
12. У чому полягають морфологічні діалектні явища-архаїзми? Які діалекти особливо багаті на морфологічні архаїзми?
13. Які лексеми відсутні в літературній мові? Чи можна з контексту встановити їхнє значення?
14. Основні типи діалектних відмінностей у словосполученні?
15. Характеристика особливостей будови складного речення?
16. Назвати словосполучення зі зв'язком керування?
17. Особливості побудови простих речень?
18. Особливості побудови складних речень?
19. Які ви знаєте діалектні словники?
20. Назвіть межі західнополіського говору?

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Поділ мови на народну і літературну. Поняття про діалектологію.
2. Говірка, говір (діалект), наріччя.
3. Джерела вивчення діалектів. Методи збирання діалектного матеріалу. Методи діалектологічних досліджень.
4. «Таємні» слова в дитячому мовленні. Професіоналізми.
5. Жаргон.
6. Арго
7. До питання про діалектне членування української мови. Українські наріччя.
8. Говори південно-східного наріччя.
9. Говори північного наріччя.
10. Говори південно-західного наріччя.
11. Поняття фонем. Склад вокалізму української діалектної мови. Частотність уживання голосних фонем.
12. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму.
13. Поняття про словотвірні діалектизми.
14. Різновиди відмінностей у словотворі. Префіксальний спосіб словотвору. Префіксально-суфіксальний.
15. Суфіксальний спосіб словотвору.
16. Словоскладання; контамінація.
17. Інші способи словотвору.
18. Неморфологічні способи словотвору.
19. Особливості діалектного наголосу.
20. Морфологічні особливості діалектизмів.
21. Типи відмінностей у синтаксисі діалектної мови.
22. Семантичні діалектизми.
23. Діалектні фразеологізми. Народні прислів'я, приказки, складанки і т. ін., відбиття у них діалектних особливостей говірок.
24. Предмет і завдання лінгвістичної географії.
25. З історії становлення лінгвогеографії.
26. Лінгвогеографічна термінологія.
27. Принципи картографування мовних явищ
28. Атласи української мови.
29. Поняття про діалектографію і діалектологію.
30. Діалектні словники української мови, принципи їх укладання.
31. Діалектна текстографія.
32. Внесок К. П. Михальчука в українську діалектологію.
33. Внесок О. Горбача в українську діалектологію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин 2012a – Аркушин Г. Голоси з Берестейщини. Луцьк, 2012. 534 с.
2. Аркушин 2010 – Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся. Луцьк, 2010. 542 с.
3. Аркушин 2007 – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя. Луцьк, 2007. 534 с.
4. Аркушин 2012 – Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навч. посіб. Луцьк : Волинський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2012. 256 с.
5. Аркушин 2004 – Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. Луцьк, 2004. 764 с.
6. Аркушин 2014 – Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся. Луцьк, 2014. 236 с.
7. Аркушин 1991 – Аркушин Г. Л. Мисливська лексика західнополіського говору. *Дослідження з української діалектології*. К. : Наук. думка, 1991. С. 181–225.
8. Аркушин 2016 – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2016. 648 с.
9. Аркушин 1991 – Аркушин Г. Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся. *Поліська дома : фольклорно-діалектологічний збірник*. Вип. I. Луцьк : РВВ Волин. обл. управл. по пресі, 1991. С. 113 – 185.
10. Аркушин 2022 – Аркушин Г. Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 196 с.
11. Атлас – Атлас української мови / за ред. І. Матвіяс, Н. Пилипко, Ф. Жилко, Я. Закревська, Л. Григорчук та ін. т. 1 – 1984, т. 2 – 1988, т. 3 – 2001
12. Бевзенко 1980 – Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища кола, 1980. 247 с.
13. Бідношия 2008 – Бідношия Ю. І., Дика Л. В. Говірки Бориспільщини: сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. К., 2008. 480 с.: іл.
14. Бідношия 2006 – Бідношия Ю. Етнолінгвістичні матеріали з Північного Підляшшя. К., 2006. 36 с.
15. Білецький-Носенко 1966 – Білецький-Носенко П. Словник української мови / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Підготував до випуску В. В. Німчук. К. : Наукова думка, 1966. 424 с.
16. Білодід 1973 – Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1973.
17. Бріцина 2004 – Бріцина О. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині : тексти та розвідки. К., 2004. 575 с.
18. Буковинські 2006 – Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів. / уклад. Н. О. Руснак, Н. В. Гуйванюк, В.О. Бузинська. Чернівці : Рута, 2006. 383 с.

19. Ващенко 1968 – Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Дніпропетровськ, 1968. 157 с.
20. Ващенко 1969 – Ващенко В. С. Про лексичну систему сучасних говорів Наддніпрянщини. *Сучасні говори Наддніпрянщини*. Дніпропетровськ, 1969. С. 3 – 11.
21. Виноградов 1977 – Виноградов В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва : Наука, 1977. С. 140–161.
22. Ганудель – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Пряшів. Т. I., 1982; Т. II., 1989; Т. III, 2001; Т. IV. 2010.
23. Глуховцева 2003 – Глуховцева К. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок. Луганськ : Альма-матер, 2003. 183 с.
24. Говірка 2003–2005 – Говірка с. Машеве Чорнобильського району / уклад. Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика Ч. 1–4. К. : Довіра, 2003 – 2005.
25. Говірки 2000 – Говірки південно-західного наріччя української мови : зб. текстів / упор. Н. М. Глібчук. Львів, 2000. 155 с.
26. Говірки 2008 – Говірки Південної Київщини : зб. діал. текстів / упор. Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси, 2008. 370 с
27. Говірки 1966 – Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. К. : Довіра, 1966. 358 с.
28. Говори 1977 – Говори української мови : зб. Текстів / укл. С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. П. Прилипко; за ред. Т. В. Назарової. К. : Наук. думка, 1977. 590 с.
29. Голоскевич 1929 – Голоскевич Г. Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук). Харків, 1929. 628 с.
30. Голянич 201 – Голянич М. Мовний портрет села Тюдів у 2-х т. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. 1 000 с.
31. Гримашевич 2002 – Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 183 с.
32. Грушевський 2008 – Грушевський М. С. Твори у 50-ти томах. Л.: Світ, 2008. Т. 14. С. 94 – 98.
33. Гуцульські говірки 1997 – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 231 с.
34. Гуцульщина 1987 – Гуцульщина : історико-етнографічне дослідження / гол. ред. П. І. Арсенич. К. : Наукова думка, 1987. 472 с. + 20 ілюстрацій.
35. Дзензелівський 1958 – Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР. Ужгород. Ч. I., 1958; Ч. II, 1960; Ч. III, 1993.
36. Євтушок 1993 – Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного

Полісся. Рівне, 1993. 134 с.

37. Євтушок 1990 – Євтушок О. М. Народна будівельна лексика Західного Полісся. Рівне, 1990. 145 с.

38. Желехівський 1886 – Желехівський Є. Малоруско-німецький словар : у 2 т. Л. : з дукарні тов. им. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1886. 1117 с.

39. Жилко, 1966 – Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К.: Радянська школа, 1966, 307 с.

40. Закревська 1976 – Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. К.: Наукова думка, 1976. С. 51

41. Залеський 1973 – Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. К. : Наук. думка, 1973. 155 с.

42. Зілинський 1933 – [Зілинський І. Карта українських говорів / ред. Р. Смаль-Стоцький. Варшава : б. в., 1933. 1 мапа : кольор., 20 с. тексту.](#)

43. Зінчук 2010 – Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 164 с.

44. Історія 2004 – Максимович Михаїл. О правописании Малороссийского языка: Письмо к Основьяненко. *Історія українського правопису XVI-XX століття. Хрестоматія*. Київ, 2004. С. 88–106.

45. Климчук 1968 – Климчук Ф. Д. Специфическая лексика Дрогоичинского Полесья. *Лексика Полесья*. Москва, 1968. С. 20 – 78.

46. Конобродська 2007 – Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди: етнолінгвістичні студії. Т. 1. Житомир : Полісся, 2007. 353 с.

47. Корзонюк 1987 – Корзонюк М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. К., 1987, С. 62 – 267.

48. Кульбеда 2018 – Кульбеда Д. Мотольський словник. Мінск : Смэлтак, 2018. С. 3–78.

49. Корзонюк 1987 – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ, 1987, С. 62 – 267.

50. Куриленко 1991 – Куриленко В. М. Лексика тваринництва поліських говорів. Суми, 1991. 124 с.

51. Латта 1991 – Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. Братислава, 1991. 552 с.

52. Лизанець 2003 – Лизанець П. Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства. *Діалектологічні студії 3*. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. Львів, 2003. С. 247 – 256.

53. Лисенко 1974 – Лисенко С. П. Словник поліських говорів. К. : Наук. Думка, 1974. 260 с.

54. Магрицька 2003 – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська обл.). Луганськ, 2003.

172 с.

55. Масько 2003 – Масько Д. Український сленг та міжмовна інтерпретація. *Культура слова*. Вип. 62. К., 2003. С. 34 – 39.

56. Матіїв 2013 – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь, 2013. 603 с.;

57. Матеріали 1982 – Матеріялы для словаря Малорусскаго нарѣчя, собраня въ Галиции и въ Сѣверовосточной Венгрии Яковомъ Федоровичемъ Головацкимъ, публичнымъ ординарнымъ профессоромъ русской Словесности въ цѣсарскомъ королевскомъ Львовскомъ Университетѣ. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. № 10. Пряшів, 1982. С. 351–612.

58. Матіїв 2013 – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь, 2013. 603 с.

59. Михальчук 1872 – Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины. *Труды этногр.-стат. экспедиции в Западнорус. Край*. Т. 7, В. 1. СПб., 1872.

60. Мойсієнко 1996 – Мойсієнко В. М. Із поліської народної медичної термінології. *Полісся: мова, культура, історія*. К., 1996. С. 147 – 151.

61. Мойсієнко 2006 – Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. Житомир, 2006. 446 с.

62. Молотков 1977 – Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка. Л. : Наука, 1977. 281 с.

63. Москаленко 1962 – Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології (радянський період). Одеса: Одеський державний ун-т ім. І. І. Мечникова, 1962. С. 41.

64. Назарова 1985 – Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті. К. : Наук. думка, 1985. 136 с.

65. Наконечний 1941 – Наконечний М. Ф. Програма з української діалектології для університетів і факультетів мови й літератури педагогічних інститутів. К., 1941.

66. Нестерчук 2014 – Нестерчук О. Атлас варіантів власних особових імен Волинського Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 132 с.

67. Никончук 1990 – Никончук М. В. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990. 369 с.

68. Никончук 1994 – Никончук М. В. Лексичний атлас правобережного Полісся. Київ; Житомир, 1994. 17 с. + 200 карт.

69. Никончук 1990а – Никончук М. В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. К. : Наук. думка, 1990. 291 с.

70. Огієнко 1973 – Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних. Нью-Йорк, 1973. 154 с.

71. Омельковець 2006 – Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі. Луцьк, 2006. 302 с.
72. Онишкевич 1984 – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Ч. I–II. К. : Наук. Думка, 1984.
73. Павлюк 2003 – Павлюк М. Українські говори Румунії : діалектні тексти. Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 2003. 784 + XVI с.
74. Слобожанщина 2002 – Північно-східна Слобожанщина : матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій. Львів, 2002. 255 с.
75. Пошивайло 1993 – Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина). Опішне, 1993. 235 с.
76. Приступа 1957 – Приступа П. І. Говірки Брюховецького району Львівської області. К., 1957. 131 с.
77. Пшепюрська 1938 – Пшепюрська М. Надсянський говір. Варшава, 1938. 88 с.
78. Розповіді 1998 – Розповіді з Підкарпаття : Українські говірки східної Словаччини. Нью-Йорк–Прага–Київ, 1998. 321 с.
79. Романюк 1991 – Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду правобережного Полісся. *Дослідження з української діалектології*. К. : Наук. думка, 1991. С. 225–251.
80. Сабадош 1999 – Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови. Ужгород, 1999. 104 с.
81. Сабадош 2008 – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.
82. Селівачов 2009 – Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). К., 2009. XVI + 408 с., іл.
83. Скрипник 1973 – Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К.: Наукова думка, 1973, 279 с.
84. Словарь 1907-1909 – Словарь української мови : в 4 т. / уряд. з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. К. : Вид-во АН УРСР, 1907–1909.
85. Словник 2005 – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
86. СУМ – Словник української мови: в 11-х томах. К.: Наукова думка, 1970–1980.
87. Сучасна 2002 – Сучасна українська літературна мова : підруч. / за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., доп. К. : Вища школа, 2002. С. 228.
88. УМЛШ 1990 – Українська мова і література в школі. 1990. №6. С. 61.
89. Хобзей 2002 – Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 216 с.
90. Чабаненко 1992 – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т. I–IV. Запоріжжя, 1992.

91. Чирук 2010 – Чирук Л. Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся. Луцьк, 2010. 152 с.
92. Шевельов 2002 – Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002.
93. Шевченко 1997 – Шевченко Є. Народна деревообробка в Україні : словник народної термінології. К. : Артанія, 1997. 312 с. + іл.
94. Шило 1957 – Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. 254 с.
95. Файловий архів студентів : вебсайт. URL: <https://studfile.net/preview/2425929/page:12/> (дата звернення: 15.01.2023).
96. О. Павловський у «Грамматика малоросійскаго нарѣчія» : вебсайт. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm>
97. Я. Головацький у праці «Розправа о язиці южноруськім і єго нарічіях: вебсайт. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/G/GolovackyjJ/Statti/RozpravaOJazyciJuzhnoruskim.html>
98. Собовевський у праці «Нарис російської діалектології : вебсайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moskalenko_AA/Narys_istorii_ukrainskoi_dialektolohii_radianskyi_period.pdf?PHPSESSID=hvrbtm1punaij9d33v6s4caar4

Навчальне видання

Нестерчук Оксана Григорівна

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Для студентів факультету філології та журналістики

Спеціальність 035 «Філологія»

Освітньо-професійна програма «Українська мова та література. Світова література»

Видання друкується в авторській редакції